

Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem

Zenetanári MA (népi hegedű)

Betekintés Baranya megye népzenei hagyományába

Konzulens: Dr. Lázár Katalin

Készítette: Csikós Angéla

Budapest

2019

Tartalomjegyzék

I. Bevezetés	4
1. Köszönetnyilvánítás	4
2. Témaválasztás indoklása	4
3. A téma behatárolása	5
3.1. Népcsoportok szerint	5
3.2. Témám a hangszeres és énekes anyag szempontjából.....	7
II. Néprajzi háttér	8
1. Baranya megye néprajzi felosztása	8
2. Zentai János: Baranya néprajzi csoportjai.....	10
2.1. Ormánság	11
2.2. Szigetvidék.....	12
2.3. Drávaszög	13
2.4. Sárköz	14
2.5. Geresdhát	14
2.6. Kelet-Mecsekalja.....	14
2.7. Hegyhát.....	15
2.8. Völgység	16
2.9. Baranyazug.....	16
2.10. Közép-Baranya	16
III. Betekintés az énekes gyűjtésekbe.....	18
1. Népdalgyűjtések	18
2. Játékok.....	21
IV. Hangszeres gyűjtések Baranya megyében.....	23
1. Citera.....	23

1.1 A kapkodós citerajáték	23
1.2 Baranya megyei citerások	23
2. Hárfa.....	24
3. Rezesbanda	24
3.1 Rezesbandák a Dunántúlon.....	24
3.2 Magyaregregy	25
3.3 Hosszúhetény	26
3.4 Zengővárkony	26
4. Furulya	26
V. A baranyai vonós gyűjtésekről	28
1. Szebény	28
2. Kémes.....	28
3. Adorjás	29
4. Új-Pátria: Vajszló - Bogádmindszent	30
5. Hosszúhetény	31
VI. A baranyai hegedűsök játékstílusa	32
1. Szebény	32
2. Szaporcai banda	35
3. Adorjás, „Jóska bácsi”	42
4. Vajszló- Bogádmindszent, Új-Pátria	45
VII. A Baranya megyei népzenei hagyomány felhasználása az alapfokú hegedűoktatásban	49
1. Játékok.....	49
2. Ugrós táncdallamok	50
3. Lassú és friss csárdás táncdallamok.....	50
4. A középfokú hegedűoktatásban.....	51

VIII. Mellékletek.....	52
1.sz. melléklet: Játékok.....	52
2. sz. melléklet: Énekelt dallamok kottái.....	56
IX. Bibliográfia	61

I. Bevezetés

1. Köszönetnyilvánítás

Ezúton szeretnék köszönetet mondani mindenekelőtt Tari Lujza tanárnőnek, akihez bármikor fordulhattam kérdéseimmel a dolgozatírás alatt, és tanácsaival, útmutatásával segítette munkámat.

Köszönöm Deáky Péternek, aki felvételekkel, és az adatgyűjtésben való segítséggel járult hozzá ahhoz, hogy teljesebb képet kapjunk a Baranya megyében készült népzenei gyűjtésekről.

2. Témaválasztás indoklása

Témaválasztásom elsősorban személyes indíttatásból fakadt. Egész eddigi életem a Dunántúl területéhez kötődik, azon belül is Baranya megye volt az a hely, ahol gyermekkorom töltöttem, ahol megismerkedtem a néptáncsal, népzennel, így egyértelműen ez volt az első gondolatom, ha a szakdolgozatról esett szó. Később, ahogy egyre inkább megismertem a baranyai gyűjtéseket, kiadványokat, még biztosabbá vált a választás. Kezdetektől fogva jobban érdekelték azok a tájegységek, falvak zenéi, melyek nem „népszerűek”, kevésbé feldolgozottak. Baranya megye vonószenekari szempontból teljes egészében ebbe a csoportba tartozik, hiánypótló lenne egy, a témát körül ölelő írás. Dolgozatomat kezdésnek szánom, remélve, hogy egyre többen fordulunk majd ezen „elfeledett” vidék zenei hagyományához. Célom, hogy aki elolvassa ezt az írást, képet kapjon a meglévő gyűjtésekről, és azoknak felhasználási lehetőségeiről a művészetoktatásban.

3. A téma behatárolása

3.1. Népcsoportok szerint

Baranya megye különösen sokszínű az itt élő népcsoportokat illetően. Cigány, német és horvát nemzetiségek mellett románok és szerbek is lakják a vidéket. Bár a kultúrák egymásra hatása fontos a zenében is, külön mégsem foglalkozom dolgozatomban a nemzetiségekkel, a magyar népzénre korlátozom a témát, azon belül is elsősorban azokat a területeket emelem majd ki, ahonnan hangszeres gyűjtéseket ismerünk, különös tekintettel a hegedűsökről készült felvételekre.

A 20. században a megyébe telepítettek bukovinai székelyeket és moldvai csángókat is. 1929-ben Domokos Pál Péter indította el a moldvai népdalgyűjtéseket, a későbbiekben pedig Baranyában is jelentős munkát végzett néphagyományuk kutatásában. 1947-ben közéjük költözött Szárászra. Várnai Ferenc idéz tőle 1956-os *Csángó népzene* című művéből, ahol az itt folytatott munkájáról ír:

„...osztályrészem az áttelepítettek magukkal hozott népzenejének továbbfigyelése maradt. Első feladatomnak a moldvaiak népzeneanyag-feltárását tekintettem. E célból őket életük új helyén többször felkerestem, sőt két teljes évig köztük laktam, hogy mennél jobban, alaposabban megismerhessem őket.”¹

Rajeczky Benjamin 1947-ben jár köztük, majd 1949-ben Domokos Pál Péterrel közösen folytat gyűjtést. Domokos Pál Péter és Rajeczky Benjamin közösen folytatott munkájának gyümölcseként jelent meg a *Csángó népzene* című könyv három kötete, 1956-ban, 1961-ben, majd az utolsó kötet 1991-ben. A Mekényesre, Szárászra, Bikalra és javarészt Egyházaskozárra települt² csángók között járt Hegedűs Lajos, a Dunántúli Tudományos Intézet munkatársa is, dalaikat, meséiket vette föl. Ezeket a dallamokat Agócsy László jegyezte le, meséiket, történeteiket pedig 1952-ben jelentette meg: *Moldvai csángó népmesék és beszélgetések. Néprajzi szövegek moldvai telepesektől* (Bp., 1952). Dr Várnai Ferenc hangszalagra rögzítette Demse Dávidné és Simon Ferenc Józsefné dalait, majd saját gyűjtéseiből, 1973-ban *Kicsi madár, jaj, be fenn jársz* –

¹ VÁRNAI Ferenc (Dr.): *Baranya megyei népzene gyűjtés*. Honismeret 33/3, 2005. június. 46.lap.

² LACZKÓ Mihály (Dr.): *A Magyarországon megtelepedett csángók*. Honismeret 25/2, 1997.34.lap.

moldvai népdalok Baranyából címmel jelentetett meg a baranyai népdalfüzetek között 30 csángómagyar népdalt.³ Sebő Ferenc 1977 és 1984 között gyűjtött Baranya megyei csángóktól. Gyűjtőtársai voltak: Andrásfalvy Bertalan, Arday Ildikó, Gajdos Ferenc, Gyönyör Éva, Juhász Zoltán, Szomjas György, Sebestyén Márta.

A Dunántúlra (Baranya megye, Tolna megye) került bukovinai székelyek között is sokan végeztek kutatásokat. Elsősorban Rajeczky Benjamin, aki 1949 és 1952 között sokszor jár náluk egyedül is, illetve Domokos Pál Péterrel együtt. Ide vonatkozó művek többek közt: Belényesi Márta: *Kultúra és tánc a bukovinai székelyeknél* (Budapest, 1958.), Rajeczky Benjamin: „Kaszás e földön a halál” (1958) in: *Rajeczky Benjamin írásai* (szerk. Ferenczi Ilona, 1976, 228–231., Bukovinai székely halottas ének és európai történelmi kapcsolatai), Kiss Lajos: A bukovinai székelyek tánczenéje (Táncstudományi Tanulmányok 1958.), Andrásfalvy Bertalan: A bukovinai székelyek kultúrájáról. Népi kultúra - népi társadalom VII. (Budapest, 1973.)⁴, Várnai Ferenc: Hadikfalvi székely népdalok (11 baranyai népdalfüzet, 1983.) 1956-ban indult, Hidason élő andráshalvi és istensegítsi székelyek közötti gyűjtésekből. 1949-ben Domokos Pál Péter, Rajeczky Benjamin, Kertész Gyula Szárászon, Kiss Lajos, Kertész Gyula, Kerényi György 1953-ban és 1955-ben, Diószegi Vilmos, Küllös Imola 1968-ban, Andrásfalvy Bertalan 1976-ban Hidason gyűjtött. Tímár Sándor Véménden 1975-ben, Kiss Lajos és Sztanó Pál Székelyszabaron 1958-ban, Paulovics Géza 1959-ben rögzített hangfelvételre bukovinai dallamokat. Kiss Lajos 1966-ban szintén Hidason, Paulovics Géza 1968-ban Szászváron gyűjtött. Tari Lujza 1983-ban Hímesházán hadikfalvi székelyeknél. Ebből az egyik kiadás: Tari Lujza: *Bukovinai székely betlehemesek* (CD-ROM, Arcanum-Európai Folklór Intézet-MTA ZTI Bp. 2006.). Tari Lujza további ide vonatkozó írásai: Német eredetű dallamok a bukovinai székely (hangszeres) népzeneben. (*Ethnographia* 110. 1999.2. 265-280.), valamint az Azonos és eltérő vonások a bukovinai székely betlehemesekben. In *Szabad-e bemenni betlehemmel?* (Artes Populares 20., szerkesztette Gáspár Kinga, közreműködtek: Geszty Zsófia, Páray Viktória. 2004., 45-58.).

³ VÁRNAI Ferenc (Dr.): *Baranya megyei népzene gyűjtés*. Honismeret 33/3, 2005. június. 47.lap.

⁴ *Magyar Népzenei Antológia VII. Moldva és Bukovina*. (szerk. Domokos Mária, Németh István (Budapest, 2004)

A fentiekből is látható, hogy a bukovinai és moldvai hagyományokat többen is kutatták, alaposabban feltérképezték Baranya területén, az ő zenéjüket a továbbiakban nem érintem.

3.2. Témám a hangszeres és énekes anyag szempontjából

Bár a megyében gyűjtött énekes anyag sokkal gazdagabb, mint a hangszeres, és a vonósokon kívül más hangszerekről, hangszeregyüttesekről számos gyűjtés készült, dolgozatomat a hegedű, és a vonósenekar köré építem fel elsősorban. Ennek oka a hangszeremhez való kötődésemén túl, a baranyai vonós népzene elhanyagolása mai népzenei mozgalomban. Mire megkezdődtek a néprajzi-, és népdalgyűjtések az 1930-as években, már javában elindult a polgárosodás folyamata, ráadásul az első hegedűs felvétel 1965-ben készült, a gyűjtések jelentős része pedig az 1970-es években, vagy később. Ebben az időben pedig már az énekesek repertoárjába is számos divatos dallam került, a zenészekében a régi stílusú dallamok helyét is inkább az országosan ismert új stílusú népdalok, nóták, műdalok vették át. Érthető így ez a mellőzöttség, én azonban szeretném, ha jobban bekerülnének a köztudatba, mert bár értékeit nem kínálja tálcán, az énekelt dallamokkal kiegészítve, és a vonószenei stílust megismerve értékes zenei anyagra lelhetünk.

II. Néprajzi háttér

1. Baranya megye néprajzi felosztása

1896-os *Baranya múltja és jelenje* című művében Várady Ferencz még csak az Ormánság, Hegyhát és Duna-vidéke területeit említi.

ifj. Kodolányi János:⁵ *Baranya népe* című írásában, 1958-ban a Hegyhát, Mecsekalja (ezen belül két népcsoportot különít el: Mecsekalja és Zengőalja vagy Pécsvárad vidéke), Ormánság, Dunamente, Szigetvár vidéke, Siklós vidéke területét különíti el.

A Janus Pannonius Múzeum füzetek között, a szintén Baranya népe elnevezésű, Füzesi Endre és Mándoki László által összeállított kötetben Baranya térképe így szerepel:

6

⁵ ifj. KODOLÁNYI János (1922-2008) néprajzkutató, muzeológus, a finnugor és uráli népek szakértője, az Ormánság és Baranya megye kutatója.

⁶ FÜZESI Endre-MÁNDOKI László: *Baranya népe* in. A Janus Pannonius Múzeum füzetek. 5. Pécs, 1963. 2.lap.

Kósa László és Filep Antal néprajzkutatók tanulmányában a felsorolt néprajzi csoportok és tájak között 11 baranyai szerepel:⁷ Alfalusiak, Aljvidék, Alvidék, Dráva mente, Drávaköz, Drávaszög, Dunamellék, Hegyalja, Hegyföld, Hegyhát és Mecsekalja.

- Alfalusiak: Laskó, Daróc, Kopács községek lakói Baranya megye délkeleti szögletében. Ma Horvátország része.
- Aljvidék: Baranya megye nyugati sík vidéki részének neve. Jelentősebb települései: Szentlőrinc, Szabadszentkirály.
- Alvidék: Baranya megye délkeleti szöglete, Hegyalja, Drávaszög, vagy Drávaköz más néven. Legdélebbi része az alfalusiak három falva.
- Dráva mente: A Dráva ártéri településeinek láncolata, Somogy és Baranya területén.
- Dunamellék: Református egyházigazgatásban Pest, Bács-Kiskun, Fejér, Tolna, Baranya, részben Somogy megyékre kiterjedő egyházkerület.
- Hegyföld: Mecsekalja, Szigetvidék, Dráva-mente által határolt erdős terület Baranyában.
- Hegyhát: Baranya megye északi részén a Mecsek hegység előterében, a Zselic és a Völgység között fekvő terület.
- Mecsekalja: A Mecsek hegység déli, délkeleti megtelepült oldalainak és közvetlen előterének neve. Pécsről nyugatra eső része a Mecsek-Hegyalja.

Mint láthatjuk ezek a táji/népcsoportot érintő elnevezések között számos átfedés található, és a népcsoportokat tekintve lehetne még részletesebb. Ezt a részletességet igyekezett pótolni Zentai János 1978-ban, az *Ethnographia*-ban megjelent írása, *Baranya néprajzi csoportjai* címmel.

⁷ KÓSA László-FILEP Antal: *A magyar nép táji-történeti tagolódása* in. Néprajzi Tanulmányok. Budapest, 1975. 53-196.lap.

2. Zentai János:⁸ Baranya néprajzi csoportjai

Kósa Filep már 1975-ös munkájukban is méltatja Zentai János munkáját, bár új módszerével ekkor még csak az Ormánság területét határolta körül. Az endogámia jelenségét alapul véve, 150 évre visszamenőleg dolgozta fel a házassági anyakönyvi kivonatokat. Ez a Kósa által előremutatónak értékelt kutatási irány a kistájon pontosnak bizonyult.⁹ 1990-ben írt, a *Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon* című könyvében, pedig már teljes Baranya felosztását is megítélhette. Mivel Zentai a kritériumokat csak változó mértékben tudta adatolni a területeken, Kósa László kérdésessé teszi bizonyos pontjain a vizsgálatot, azonban megjegyzi, hogy valóban egyedülálló, és tanulságos vizsgálatról beszélünk,¹⁰ a későbbiekben pedig többször is hivatkozik Zentai munkájára, például Geresdhát kapcsán.

Zentai János az alábbi jegyek alapján vizsgálta, és osztotta tíz néprajzi csoportra Baranyát:¹¹

1. Tárgyi megkülönböztető jegyek
2. Népszokásbeli eltérések
3. Vallási elkülönülés
4. Nyelvi jelenségek
5. A közösség tudta: önmaga hovatartozásának megítélése, véleménye az idegennek tartott közösségekről
6. Házassági kapcsolatok kiterjedési köre
7. Új műveltségi elemek terjedésének útja, sebessége
8. Történeti, származási földrajzi tényezők

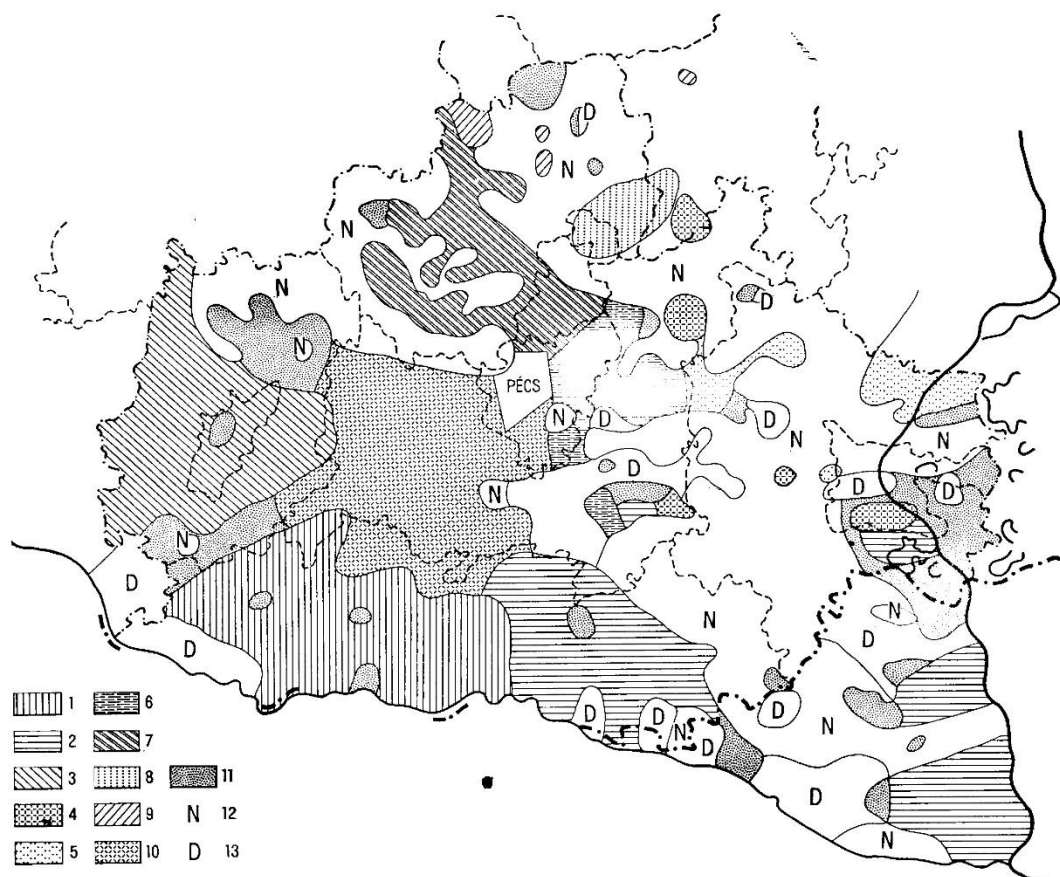
⁸ Zentai János (1907-1973) néprajzkutató, muzeológus. Az 1940-es évektől Magyar Néprajzi Társaság tagja, a Janus Pannonius Múzeum munkatársa. Baranyában széles körű tárgy-, és adatgyűjtést végzett.

⁹ KÓSA László-FILEP Antal: *A magyar nép táji-történeti tagolódása* in. Néprajzi Tanulmányok. Budapest, 1975. 39.lap.

¹⁰ KÓSA László: *Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880-1920)* Debrecen, 1990. 215.lap.

¹¹ ZENTAI János: *Baranya megye magyar néprajzi csoportjai*, Ethnographia/ A Magyar Néprajzi Társaság értesítője, 89. évfolyam, Budapest, 1978. 523.lap.

Ezek alapján a következő csoportokat állapította meg: Ormánsági, Szigetvidéki, Drávaszögi, Sárközi, Geresdháti, Kelet-mecsekalji, Hegyháti, Völgyeségi, Baranyazugi, Közép-baranyai.

2. térkép. Baranya megye magyar néprajzi csoportjai. Jelmagyarázat: 1 = ormánsági, 2 = drávaszögi, 3 = szigetvidéki, 4 = sárközi, 5 = geresdháti, 6 = kelet-mecsekalji, 7 = hegyháti, 8 = völgyeségi, 9 = baranyazugi, 10 = közép-baranyai, 11 = egyéb, vegyes. N = német, D = délszláv

12

2.1. Ormánság

Baranya déli része, a Dráva árterületén. Más néven Ormányság, vagy Ormánköz. Elnevezését illetően máig nincs megegyezés a szó jelentéséről. Az egyik tábor a török *orman* vagyis „erdő” szóból eredezteti, a másik a finnugor *ormágy* szóval hozza összefüggésbe, mely „kiemelkedő hely” jelentéssel bír.¹³ Mindkét elnevezés a táj

¹² ZENTAI János: *Baranya megye magyar néprajzi csoportjai*, Ethnographia/ A Magyar Néprajzi Társaság értesítője, 89. évfolyam, Budapest, 1978. 521.lap.

¹³ ifj. KODOLÁNYI János: Baranya népe, in: *Baranya* (szerk. Kolta János), Baranya Megyei Idegenforgalmi Hivatal Kiadása, Pécs, 1958. 135.lap.

jellemzőit tükrözi: ma is erdős vidék, korábban ártér lévén mocsaras terület volt, ezért a népesség elősorban a magasabban fekvő, kiemelkedő részeken települt meg.

Baranya legismertebb része. Lakói hagyományosan reformátusok. Jellegzetes fehér női viseletük, és máig él a fehér gyász emlékezete. Foglalkozásukat tekintve alkalmazkodtak a környezethez: halásztak, pákásztak, vadászattal foglalkoztak.¹⁴ A nők ügyesen szőttek, az ormánsági szőttes híres volt. Jellemző volt az „egykezés”, mely jelentősen csökkentette a népesség számát, helyükre idővel az Alföldről katolikus családok települtek be.¹⁵

Az Ormánság népdalkincse, népköltészete igen gazdag, változatos és különleges népi játékok maradtak fent. Zentai János írja: „...néhányukról Magyarország más területéről nincs tudomásunk (pl: kópisolás, karikabotózás, stb.). Népszokásai közül kiemelkedők a lakodalom, és a fársángolás, mely a regölés töredékeit őrzí.”¹⁶

Települései: Drávafok, Markóc, Bogdása, Drávaiványi , Sósvertike , Sellye, Marócsa , Kákics , Okorág, Mónosokor , Gyöngyfa (az egykori Hernádfából és Rónádfából egyesült), Magyarmecske, Csányoszró (azelőtt Kiscsány és Oszró), Besence, Nagycsány, Kemse, Zaláta, Piskó, Vejti, Luzsok, Vajszló, Páprád, Bogádmindszent (Czinderybogádból és Újmindszentből egyesült), Sámod, Baranyahidvég, Hirics, Kísszentmárton, Cún, Adorjás, Kórós, Rádfalva, Dráwapiski, Kémes, Szaporca, Tésenfa, Drávacsepely, Drávacsehi, Dráwapalkonya , Kovácshida , Drávaszerdahely, Márfa, Diósvizsló és Szava, mint átmenet a Drávszög felé.

2.2. Szigetvidék

Ez a református vallású vidék Baranya megye nyugati határán fekszik, és csak kisebb része tartozik Baranyához, túlnyomórészt Somogy megyei. Az egykezésnek köszönhetően egyes települések itt is jelentősen megritkultak, a megfogyatkozott

¹⁴ ifj. KODOLÁNYI János: Baranya népe, in: *Baranya* (szerk. Kolta János), Baranya Megyei Idegenforgalmi Hivatal Kiadása, Pécs, 1958. 136.lap.

¹⁵ ZENTAI János: *Baranya megye magyar néprajzi csoportjai*, Ethnographia/ A Magyar Néprajzi Társaság értesítője, 89. évfolyam, Budapest, 1978. 540.lap.

¹⁶ ZENTAI János: *Baranya megye magyar néprajzi csoportjai*, Ethnographia/ A Magyar Néprajzi Társaság értesítője, 89. évfolyam, Budapest, 1978. 540.lap.

népesség helyére pedig németek települtek. Ezen kívül bosnyák és horvát településekről ad számot ifj. Kodolányi János.¹⁷

Települései: Vásárosbéc, Magyarlukafa , Somogyhatvan, Somogyviszló , Csertő, Somogyapáti, Merenye, Patapoklosi (eredetileg külön Pata és Poklosi), Basal, Zsibót, Nyugotszenterzsébet, Nagyváty, Becefa, Tótszentgyörgy, Kisdobsza, Nagydobsza, Nemeske, Molvány, Botykapeterd (azelőtt külön Botyka és Kispeterd), Nagypeterd, Kacsóta, Rózsafa (régábban Büdösfá), Katádfa, Dencsháza, Hobo , Kistamási, Rettend, Gyöngyösmellék, Szörény, Zádor, Kétújfalu (a helység volt Magyarfalu része), Várad, Bűrüs.

2.3. Drávaszög

A Duna és a Dráva közötti terület, mely Ormánságtól egészen a két folyó találkozásáig húzódik, átnyúlva Horvátországba, a mai országhatáron túl. Református. A folyók árterében vízi életmódot folytattak, pl. halászattal foglalkoztak, a többi, sík területen állattartásból és mezőgazdaságból éltek. Az egykézés ezen a vidéken még az ormánságinál is nagyobb mértékben pusztított. Zentai szerint az Ormánságtól a házassági kapcsolatok hiánya, népviselet különbözősége különbözteti meg, valamint a tudatos elhatárolódás tőlük, a „pupák”-októl.¹⁸

Települések: A Siklós körüli rész, azaz a Külső-Drávaszög községei: Szava, Garé (e kettő jelentős ormánsági hatással), Turony, Csarnóta, Bisse, Kistótfalu, Ipacsfa, Terehegy, Drávaszabolcs, Gordisa, Harkány, Máriagyűd, Siklós, Matty, Egyházasharaszti, Nagytótfalu, Kisharsány, Nagyarsány, Siklósnagyfalu, Old, Kistapolca, Beremend és a különálló Peterd (azelőtt Magyarpeterd).

A két részt a török hódoltság alatt kipusztult magyarság helyére betelepített németek és dél-szlávok választják ketté.

A Belső-Drávaszög északi fele – a „Hegyajja” – községei: Karancs, Kő, Sepse, Hercegszőlős, Csúza, Vörösmart, a déli rész: -az Ajj- Laskó, Várdaróc, Kopács, Bellye, és Kölked.

¹⁷ ifj. KODOLÁNYI János: Baranya népe, in: *Baranya* (szerk. Kolta János), Baranya Megyei Idegenforgalmi Hivatal Kiadása, Pécs, 1958. 170.lap.

¹⁸ Zentai János: *Baranya megye magyar néprajzi csoportjai*, Ethnographia/ A Magyar Néprajzi Társaság értesítője, 89. évfolyam, Budapest, 1978. 543.lap.

2.4. Sárköz

A sárközi népcsoport a földrajzi területként is ismert Sárközről kapta elnevezését. A nagy területtől való leszakadásukat a törtélem viszontagságai hozták. A török hódoltság alatt és után itt vonult végig a hadiút, majd a visszatelepülések után az amúgy is megfogyatkozott lakosság számát a délszláv betörések ritkították tovább. A mai települések közül egy sincs teljesen magyar, mindbe települtek más nemzetiségűek.

Települései: Pécsvárad, Zengővárkony, Nagypall, Belvárdgyula, Babarc, Mohács.

2.5. Geresdhát

Katolikus népcsoport. Lakosai a sárköziek területén, a nemzetiségek által lakott településeken élnek. A *geresdháti* elnevezés Zentai Jánostól származik, aki az elnevezést a központi földrajzi táj alapján határozta meg.¹⁹ A sárköziektől a házassági kapcsolatok hiánya, a vallás, egyes népszokások, és a viselet különbözteti meg. Jellemző viseletük a *huszas*, régi ezüstpénzekből fűzött nyakék.

Települései: Erzsébet, Szebény (az egyetlen falu a megyében, ahol – inkább az idősebb nők – még viseletben járnak), Geresd, Lánycsók, Dunaszekcső, Dunafalva, Bába.

2.6. Kelet-Mecsekalja

Katolikus lakosság, a szomszédos területeken élők, kívülállók a „jóskók” ragadványnevet aggatták rájuk, ők magukat nem nevezik így, elmarasztalónak érzik.²⁰ A 19. század közepéig az „apró ráncokba szedett fehér vászonszoknya volt a divat, ez után terjedtek el a tarka anyagok. Viseletük később színes, gazdagon díszített, soksoros gyöngyökkel a nyakukban. Magasszárú cipőjüket hímezik, valamint a férfiak inge is színesre hímzett.²¹ Bár a szénbányák megnyíltá után foglalkozásukat tekintve bányászok lettek – míg korábban erdőgazdálkodást és pásztorkodást végeztek –

¹⁹ ZENTAI János: *Baranya megye magyar néprajzi csoportjai*, Ethnographia/ A Magyar Néprajzi Társaság értesítője, 89. évfolyam, Budapest, 1978.545.lap.

²⁰ ZENTAI János: *Baranya megye magyar néprajzi csoportjai*, Ethnographia/ A Magyar Néprajzi Társaság értesítője, 89. évfolyam, Budapest, 1978. 546.lap.

²¹ ifj. KODOLÁNYI János: Baranya népe, in: *Baranya* (szerk. Kolta János), Baranya Megyei Idegenforgalmi Hivatal Kiadása, Pécs, 1958. 128.lap.

viseletüket a mecsekalji nők vetették le utoljára. Ahogy a szomszédos hegyhátiaknál gazdag népszokásaikat említjük, úgy itt ennek hiánya jellemző, mint elkülönítő tényező, folklórjuk nagy része felgyűjtetlen, népdalokat azonban gyűjtöttek a területen.

Települések: Mecsekszabolcs, Somogy, Vasas, – e három nagy, részben bányászlakosságú községet ma már Pécs városához csatolták – Hird, Hosszúhetény, Mártonfa, Bogád (régebben Püspökbogád), Romonya, Kozármisleny (Kiskozárból és Mislenyből egyesítve), Pereked, Szilágy, Berkesd, Ellend és a tömbtől elszakadva, délebbre: Egerág, Kisherend

2.7. Hegyhát

A Mecsek hegység gerincétől északra, a Kapos folyóig húzódó terület. A Mecsek nyúlványai és a Zselici dombok alkotják, katolikus vidék. Néphagyományuk gazdag, néhányuk Baranyán belül is kifejezetten itt jellemző, ilyen például a regőzés, szentjánostűz, szentantaltűze (újtűzgyútás). Él a mátkázás szokása, mely komafával zajlik, és a pünkösddőlés. Népviseletüket Zentai János „egyszerű”-ként emlegeti.²² A területen több faluban élnek moldvai csángók (Egyházaskozár, Szárász, Mekényes). A két világháború között az Ormánsághoz hasonlóan megjelent az egykézés, az így lecsökkent népesség helyére pedig nagy számban német nemzetiségűek kerültek. Elsősorban földműveléssel foglalkoztak, de említésre méltó a kézművesség és a kisipar (fazekasság, favillakészítés), valamint a szövés–fonás eszközeihez kapcsolódó díszítőművészet is. Foglalkozásukat, kultúrájukat azonban jelentősen befolyásolta az északbaranyai ipavidék kialakulása,²³ a komlói, hidasi és szászvári bányák megnyitása. Ez a 18. sz. közepétől kezdve jelentett formálóerőt, de a bányászat korszerűsítésével egyre inkább nőtt a hatása.

Települések: Mánfa, Pécsbudafa – e kettő Mánfa néven egyesült, majd Komló várossá alakulásakor ahhoz csatolták – Bános, Mecsekszakál, Abaliget, Kovácsszénája, Husztót, Karácodfa, Szentkatalin, Kisbeszterce, Bakóca, Tormás, Felsőmindszent, Kishajmás, Szatina, Bodolyabér (eredetileg Kisbodolya és Egyházbér),

²² ZENTAI János: *Baranya megye magyar néprajzi csoportjai*, Ethnographia/ A Magyar Néprajzi Társaság értesítője, 89. évfolyam, Budapest, 1978. 547.lap.

²³ ifj. KODOLÁNYI János: Baranya népe, in: *Baranya* (szerk. Kolta János), Baranya Megyei Idegenforgalmi Hivatal Kiadása, Pécs, 1958. 124.lap.

Magyarhertelend, Magyarszék, Mecsekpölöske, Liget, Varga, Felsőegerszeg, Gyümölcsény, Baranyajenő, Sásd (ehhez csatlakozott Hörnyék), Vázsnok, Tarrós, Tékes, Kisvaszar, Ág, Gerényes, Vásárosdombó, Meződ, Jágónak.

2.8. Völgység

Katolikus lakosú terület, a Tolna megyei Völgység Baranyába nyúló öble. Elkülönülésüket bizonyítja tudatuk, ők maguk is „völgységinek” nevezik magukat, valamint díszes népviseletük, ún. „menyecskékendőjük” is erről árulkodik.²⁴ Különítő jellemző még a népszokások hiánya, és házassági szokásaik.

Települései Baranyában: Magyaregregy, Kárász, Vékény és Szászvár - ehhez közigazgatásilag hozzácsatolták az egykor különálló Császtát. (Tolnából idetartozik még Máza, Györe.)

2.9. Baranyazug

Katolikus vidék, a Hegyhát északi részén. Kultúrájukban a hegyhádi és völgységi között vannak, mindkettőből őriznek elemeket, de összességében mégis különálló népcsoportot alkotnak. A hegyhádiaktól a nők fejviselete, és a regölés kivételével (Csikóstöttös és Kaposszekcsőn megtalálható) az ott ismeretes néphagyományok hiánya különbözteti meg. Inkább a völgységekhez hasonlítanak jobban, de csak maguk között házasodnak.

Települései: Alsómocsolád, Mágocs, Csikóstöttös és Kaposszekcső, és a Tolna megyei Kisvejke.

2.10. Közép-Baranya

Katolikus, magyarok lakta terület, nemzetiségek inkább csak a határain találhatók. Nincsenek jellegzetes népszokásaik, vagy viseletük, a környezetüktől elsősorban ez választja el őket, a valláson kívül. Ha van is kiemelkedőbb jellemző, az nem terjed ki az egész területre.²⁵

Települései: Gyűrűfű, Bükkösd, Dinnyeberki, Helesfa, Cserdi, Boda, Bakonya, Kővágótöttös, Kővágószőlős, Cserkút, Magyarürög, Patacs, Málom (utóbbi három

²⁴ ZENTAI János: *Baranya megye magyar néprajzi csoportjai*, Ethnographia/ A Magyar Néprajzi Társaság értesítője, 89. évfolyam, Budapest, 1978. 548.lap.

²⁵ ZENTAI János: *Baranya megye magyar néprajzi csoportjai*, Ethnographia/ A Magyar Néprajzi Társaság értesítője, 89. évfolyam, Budapest, 1978. 549.lap.

Pécshez csatolva), Keszü, Pellérd, Bicsérd, Szentlőrinc, Csonkamindszent, Kacsóta, Szentdénes, Bánfa, Sumony, Királyegyháza, Szabadszentkirály, Zók (hozzácsatolták Pázdányt), Aranyosgadány, Pécsbagota, Gerde (hozzácsatolva Rugásd), Velény, Görcsöny, Regenye, Szilvás, Szőke, Bosta, Ócsárd, Kisdér, Baksa, Tésény, Kisasszonyfa, Magyartelek, Gilvánfa, Ózdfalu, Tengeri, Hegyszentmárton (hozzácsatolva Alsóegerszeg és Mogyorósd), Siklósbodony, Babarcszőlős, Garé.

III. Betekintés az énekes gyűjtésekbe

1. Népdalgyűjtések

Baranya megye néphagyománya sokszínű és igen gazdag. Sokszínűsége a megye területén élő különböző magyar és nemzetiségi népcsoportokból adódik, gazdagsága az itt született, az ide települt és az itt élő emberek érzékeny lelkivilágából fakad. A baranyai néphagyományok termékeny kertjében bőségesen pompáznak a szebbnél-szebb és értékes népdalok - magyar és nemzetiségi dalok egyaránt -, melyeknek megmentése, közreadása és ápolása éppen 75 éve folyik. Baranya megye magyar népe dalkincsének gyűjtése a hazai népdaléneklés láncolatához kötődik, annak ellenére, hogy némi késéssel, de aztán annál nagyobb súllyal kapcsolódott be a nemes mozgalom vérkeringésébe.²⁶

A fenti idézetben a Várnai Ferenc²⁷ által említett „késés” annyit tesz, hogy Baranya megye az 1920-as évekig kimaradt a Vikár Béla, Kodály Zoltán és Bartók Béla által elindított gyűjtési folyamatokból, csak 1920 után fordult felé a népzene gyűjtők figyelme, mivel Trianon után az országhatáron belülről korlátozódtak lehetőségeik.

Először Kiss Géza²⁸, kákicsi református lelkész kezdett gyűjtésbe az Ormánságban, 1926 és 1934 között, több mint 500 dalt írt össze. 1929-1930-ban Lajtha László is ellátogatott Püspökbogádra és Kákicsra, és fonográfra vette a Kiss Géza által lejegyzett dallamok jelentős részét. Munkáját az *Ormányság* című művében összegezte, mely 1937-ben jelent meg. A könyv megjelenése előtt Veress László és Farkas Ferenc zeneszerzők is jártak nála, hogy Kiss Géza énekeseit újra meghallgassa, és a művet sajtó alá rendezze. Az ez előtti időkből nincs tudomásunk néprajzi, vagy zenei kutatásokról.

Az 1934-es évben Berze Nagy János²⁹ is gyűjtőútra indult Baranya vármegye közönségének megbízásából, Fischer Béla alispán utasítására, hogy a „vármegye

²⁶ VÁRNAI Ferenc (Dr.): *Baranya megyei népzene gyűjtés*, Honismeret 33/3, 2005. június. 44. lap.

²⁷ Dr. Várnai Ferenc (szül.1936, Horváthertelend) zenepedagógus, népzene kutató és zeneszerző, 50 éven át volt a Pécsi Rádió népzenei műsorának munkatársa.

²⁸ Kiss Géza (1981-1947) kákicsi református lelkész, író, néprajzkutató.

²⁹ Berze Nagy János (1879-1946) tanfelügyelő és néprajzkutató.

magyarsága szellemi néprajzának élőemlékeit”³⁰ feljegyezze, összegyűjtse és kiadja. Ennek az útnak eredményeképpen jelent meg 1940-ben három kötetből álló kiadványa, a *Baranyai magyar néphagyományok*, melynek első, *Népköltés, népzene, népnyelv* című kötetében kapnak helyet az összegyűjtött dallamok. A kötetekben összesen 736 dallam szerepel, 64 településről. Az előszóban köszönetet mond főbb segítőtársainak: Schneider Lajos mohácsi igazgató, tanító, körzeti iskola-felügyelőnek, akit külön is kiemel, a Mohácson és Püspökszenterzsébeten végzett munkájáért, illetve a dallamok közös hangnemre való átírásában nyújtott segítségéért, valamint Bérezi József hegyszentmártoni igazgató-tanítónak, Nemes János hosszúhetényi iskolaigazgatónak, Gertig Károly, bodai igazgató, tanítónak, Szigetváry Sándor, becefai tanítónak és Wanke Edit, szebényi tanítónőnek.

Berze Nagy János kiadványára Kodály Zoltán szinte azonnal levélben reagált, majd, 1941-ben gramofonfelvételre jelölte ki a kötet alapján legértékesebbnek ítélt mohácsi adatközlőket, a Pátria lemezsorozathoz. 1950-ben utolsó – és egyetlen baranyai – gyűjtőútjára indult Mohácsra. A kutatásban tanítványa, Kertész Gyula, és helyi gyűjtőként Schneider Lajos volt a társa. Szintén Kodály tanítványa, Olsvai Imre³¹ szerint ez lehetett az első magnetofonos gyűjtés Magyarországon.³² Kodály Zoltán mohácsi gyűjtéseit Tari Lujza: *Kodály Zoltán, a hangszeres népzene kutatója* (Balassi Kiadó, Budapest 2001.) című művében találjuk meg kiadva.

Kodály példáját hamarosan követték munkatársai, tanítványai is: Andor Ilona, Keréni György, Kiss Lajos (1949 Mánfa, 1952 Vásárosdombó, 1954 Dunaszekcső, 1969 Várdaróc), Vikár László (1956 Csányoszró) és Olsvai Imre (1952, 1956 Csányoszró, 1965 Szilvás, 1965 Kémes, Kákics).

A későbbiekben számos kutató érkezett még a megyébe, a székelyeket, csángókat érintő gyűjtéseket is ideértve: „*Avasi Béla, Katanics Mária, Bosnyák Sándor,*

³⁰ DALLOS Nándor: *Nemes János hagyatéka: Hosszúhetényi népdalok és néphagyományok* Kézirat 3. lap, 1995. http://baranyafolk.info/letoltes/szakd/DallosNandor_Nemes_Janos_hagyateka.pdf Letöltés ideje: 2019.10.29.

³¹ Olsvai Imre (1931-2014) Kodály Zoltán tanítványa, zeneszerző, népzene kutató.

³² VÁRNAI Ferenc (Dr.): *Baranya megyei népzene gyűjtés*, Honismeret 33/3, 2005. június. 46. lap.

*Andrásfalvy Bertalan, Paksa Katalin*³³, *Mándoki László, Maácz László*³⁴, *Martin György, Pesovár Ferenc, Végvári Rezső, Csapó Katalin és mások.*”³⁵

Baranya megye területén gyűjtöttek még a Várnai Ferenc által említett személyeken kívül: Sárosi Bálint (1960 Mohács), Paulovics Géza; Zákonyi Lászlóné (Püspökbogád 1965), Varga László (1965 Kémes, Olsvai Imrével) és Alföldi Boruss István (Kémes 1975), Városi Mihály (1934 Mohács).

Várnai Ferencnek számos énekes-, és hangszeres gyűjtést, Baranya megyei népzenei kiadványt köszönhetünk. 1962-ben Vásárosdombón regölést gyűjtött, 1977-ben a kémesi zenekarral készített riportfelvételt, ahol Tar István cimbalmos éneklését is megörökítette. 1985-ben Szebenyben rögzített hangfelvételekre népdalokat. Várnai fő célja a gyűjtött népdalokkal az volt, hogy a legértékesebbek mielőbb kiadásra kerüljenek. Talán legjelentősebb munkája a 11 baranyai népdalfüzet összeállítása. A munkában a települések vezetői és Olsvai Imre is segítségére voltak. A füzetek megjelenésük sorrendjében:

1971: *Mohácsi népdalok* (50 népdal Schneider Lajos hagyatékából)

1973: *Kicsi madár, jaj be fenn jársz* (30 csángómagyar népdal)

1974: *Csele vize elfolyik a Dunába* (50 népdal Szebenyből)

1979: *Dráva szélén lakom* (100 ormánsági népdal) – Olsvai Imre-Várnai Ferenc

1979: *Erre alá a Baranya szélén* (50 népdal Berze Nagy János gyűjtéséből)

1981: *A mohácsi malomgátba reng a nád* (50 népdal Schneider Lajos gyűjtéséből)

1983: *Hadikfalvi székely népdalok* (70 népdal)

1989: *Szentlőrincen kiöntött a kanális* (Takács Józsefné Tatár Kis Erzsébet énekesasszony népdalaiból 40)

³³ Kárász, Magyaregregy 1980-as évek

³⁴ Szebeny 1985

³⁵ VÁRNAI Ferenc (Dr.): *Baranya megyei népzene gyűjtés*, Honismeret 33/3, 2005. június. 47. lap.

1989: *Széles víz a Duna* (60 népdal Mohács és környékéről) – Olsvai Imre-Várnai Ferenc

1991: *Nagyhetény, de be van kerítve* (70 hosszúhetényi népdal)

1992: *Szép a páva* (egy liptódi énekesasszony 55 népdala)

A kötetekben összesen 625, Várnai Ferenc által „első-osztályú”-nak nevezett népdalt találunk.³⁶

Szintén kiváló népdalválogatás Paksa Katalin³⁷ *Régi baranyai népdalok* című műve, melyben zenei szempontok alapján rendezte sorrendbe az összeválogatott dallamokat, így a hasonló járásúakat rögtön egymás után találjuk. A népdalok szövegei angol fordításban is megtalálhatóak, illetve a dallamok visszakereshetőek helynév, szótagszám, kadencia és természetesen szövegkezdet alapján is.

2. Játékok

A *Magyar Népzene Tára I. Gyermekjátékok* kötete mintegy 70 baranyai játékot tartalmaz. A BTK Zenetudományi Intézet gyűjteményében több mint 500 baranyai változat található, amelynek kevesebb, mint fele van közölve, és több mint fele dallamos. Kiss Géza: *Ormánság* c. monográfiájában is számos játékot szerepeltet, nagy részét dalammal együtt, valamint Berze Nagy János: *Baranyai Magyar Néphagyományok* háromkötetes kiadványának első kötetében is helyet kapnak. Komlósi Sándorné Nagy Piroska: *Népi gyermekjátékok Baranyában* című gyűjteményében nem csak magyar, hanem délszláv és német nemzetiségek játékait is leírja. Bár ez utóbbi mű esetén maga a szerző is közli, hogy néprajzi feladatot nem kíván ellátni – épp ezért néprajzilag pontatlan állítások is megtalálhatók a kiadványban – jól használható példatárat ad a pedagógusok kezébe. Dr. Lázár Katalin: *Gyertek, gyertek játszani* II. kötetében, a dunántúli játékközlések közül 27 baranyait is találunk. A *Magyar Népzenei Antológián* és a *Publikált népzenei hangfelvételek internetes adatbázisán* összesen 3 db játékot hallgathatunk meg. Bánfi Rita: *Baranyai gyermekjátékok* című munkájában pedig 250 gyermekjátékot találhatunk gyakorlati felhasználáshoz rendszerezve, ebből a 250-ből 196 korábban még nem jelent meg nyomtatásban.

³⁶ VÁRNAI Ferenc (Dr.): *Baranya megyei népzene gyűjtés*, Honismeret 33/3, 2005. június. 47. lap.

³⁷ Paksa Katalin (szül.1944) népzene kutató, a MTA doktora, a Zentudományi Intézet munkatársa.

A dallammal rendelkező játékok közül a legtöbb ismert játéktípusok helyi változata. Példák: 1.sz.melléklet.

IV. Hangszeres gyűjtések Baranya megyében

1. Citera

1.1 A kapkodós citerajáték

A „kapkodás” a citerás játékmódban ritmikai támaszt jelent a játékosnak. A Dunántúlon bár vannak kivételek, általános jelenségnek tekinthető, megvalósítása változatos a citerások között. Van, aki csak egy-egy zengőhúrt, más egész húrcsoportokat penget be, és olyan is van, aki nem saját maga felé, hanem fordítva, kifelé pengeti ilyenkor a zengőhúrt. Borsi Ferenc ezt úgy fogalmazza meg, hogy a citerajátékos a kisfej húrjait beleszövi a dallamvezetésbe, így „csengő-bongóvá” válik a hangzás.³⁸

Kétnegyedes dallamoknál – mint az ugrós – a második negyed, négynegyedes dalok, például lassú csárdás esetén pedig a második és negyedik negyed erősítették a zengőhúr(ok) pengetésével, ezzel a vonószenekezők kíséretének hangzását (esztam és dúvó) idézve. Ezen kívül olyan eset is van, ahol csak a sorvégi szünet kitöltésére használja a citerás a kapkodós díszítményt.³⁹

1.2 Baranya megyei citerások

Várnai Ferenc 1983-ban gyűjtötte Takács József (szül.:1922) szentlőrinci citerás játékát, Borsi Ferenc is őt emeli ki tanulmányában a baranyai citerások közül. Feleségével együtt a „kapkodós” citerajáték jeles képviselői. Férjétől tanult citerázni Takács Józsefné Tatár Kiss Erzsébet, Népművészet Mestere, akit a kapkodós citerajáték utolsó képviselőjeként is számontartanak. Várnai Ferenc elmondása alapján 1331 dallamot rögzített tőle,⁴⁰ a Szentlőrincen kiöntött a kanális című füzetben is az általa énekelt dallamokat találhatjuk.

1977 augusztusában Paksa Katalin készített hangfelvételt Deák János ’Selymi’, magyaregregyi citerás játékáról, Andrásfalvy Bertalan, Martin György, Novák Ferenc,

³⁸ BORSI Ferenc: *A népi citerajáték* tanulmány, Bessenyei György Tanárképző Főiskola 1996.március. 153.lap. http://adattar.vmmi.org/cikkek/4582/letunk_1998.1-2_09_borsi_ferenc.pdf Letöltés ideje: 2019.11.20.

³⁹ DRAGONY Gábor: *Takács Józsefné Tatár Kiss Erzsébet citerás adatközlő játéktípusa* in.: Parlando, 2016/3. 2.lap. https://www.parlando.hu/2016/2016-3/Dragonny_Gabor-Takacs_Jozsefne.pdf Letöltés ideje: 2017.10.26.

⁴⁰ VÁRNAI Ferenc – GÁL György: *A nótaerdő* – Zenés portré Takács Józsefné Tatár Kiss Erzsébetéről, 1989.

Pesovár Ferenc néptánc-, néprajz-, és népzene kutatók pedig 1961-ben jártak Dunafalván, ahol a dunaszekcsői Koller József, és a dunafalvi Dékány János citerázását gyűjtötték.

2. Hárfa

A népi hárfázás Magyarországon ritka jelenség volt, 1980-ban 12 hárfást ismertek az országban. A hangszeren nagyrészt Ausztriából betelepült cigányzenészek játszottak, és főleg a Dunántúlon voltak jellemzőek. Népi hárfáink a hangszer európai fejlődésének folyamatát is mutatják, Kovalcsik Katalin⁴¹ ennek a folyamatnak utolsó állomásaként említi Gertner János munkásságát is. Gertner János Veszprém megyei születésű (1912) hárfakészítő és zenész, aki 1930-ban készített magának először – egy hangolómechanika nélküli – gyakorlóhárfát.⁴² Hangszerkészítő munkássága mellett kiváló zenész is. Dunántúli vándorhárfásként a 2. világháború után telepedett le Mohácson. Bár a cigányzenész hárfások elsősorban éttermekben játszottak, bálban, lakodalomban és egyéb mulatságokban is zenéltek. Ha két hárfás játszik együtt, akkor egyikük dallamot játszik, másik pedig kísér. Gertner egyedül muzsikált, és énekelt is hozzá.⁴³ 1950-ben Kertész Gyula, Kodály Zoltán, Schneider Lajos, 1962-ben Sárosi Bálint vette hangfelvételre hárfázását.

3. Rezesbanda

3.1 Rezesbandák a Dunántúlon

A Dunántúlon a magyarság körében kétféle idegen hatás befolyására alakultak meg az első rezesbandák. Az egyik ilyen készítő tényező az egyre népszerűsödő katonabandák, a másik pedig a nemzetiségek (német, szlovák) népzenejében is használatos fúvószenekarok terjedése. Ezek utánzása státusszimbólum lett, különösen a bányásztelepüléseken.⁴⁴ Ezért is alakulhatott úgy, hogy Pécs-Pécsvárad környékéről például a fúvószenekaron kívül más hangszernek nem is maradt nyoma. Egy-két

⁴¹ Kovalcsik Katalin (1954-2013) hárfatanár, népzene kutató. A MTA Zenetudományi Intézetének volt munkatársa.

⁴² KOVALCSIK Katalin: *Népi hárfák Magyarországon - Két hangszerkészítő mester*. Zenetudományi dolgozatok, 1980. 115.lap.

⁴³ SÁROSI Bálint: *Hangszerek a magyar néphagyományban*. Planétás Kiadó, 1998. 66.lap.

⁴⁴ Magyar Népzenei Antológia III. Dunántúl, *Dunántúl hangszeres kultúrája*

kivételtől eltekintve ezek a zenekarok kételtűek voltak, vagyis míg szabadtéren fűvőshangszereken, addig házon belül vonószenekarként játszottak.

Baranyában három településről ismerünk rezesbanda felvételeket: Magyaregregyről, Hosszúhetényből és Zengővárkonyból.

A falusi rezesbanda ideális esetben 6-8 tagból áll, a következő hangszerösszeállítással: 2 Esz-klarinét, 2 B-szárnykürt, 1 Esz-trombita (B szárnykürt helyettesítheti), 1 B-basszusszárnykürt, 1 F (ritkábban B) helikon, 1 nagydob, rászerelt cintányérral. Egy klarinét, vagy egy szárnykürt az összeállításból elmaradhat.⁴⁵

A magyar rezesbandákról – köztük a Baranya megyeiekről – áttekintést ad Tari Lujza: Blasmusikkapellen in der ungarischen Folklore. In *Arbeitsberichte - Mitteilungen*, Nr. 3. Pannonische Forschungstelle Oberschützen, 1992., 274-276. Kialakulásukról ugyanő: Die volksmusikalische Praxis der ungarischen Blaskapellen, dargestellt anhand historischen Quellen aus dem 19. Jahrhundert. *Musica Pannonica* 1., Oberschützen-Budapest, 1991. 137-147.

3.2 Magyaregregy

A zenekarban a dallamot több szárnykürt és/vagy trombita, egy sípos (klarinétos) és egy bariton játssza. Két trombita a kontrát (akkordkíséretet), a helikon és a nagydob pedig a basszus-, és ritmuskíséretet adja.⁴⁶

1972 decemberében Andrásfalvy Bertalan járt Magyaregregyen, és rögzítette hangfelvételre a fűvőszenekear játékát. A felvételen játszó muzsikuskok: Papp Ferenc (komlói Bányász zenekar, 49 éves) – piszton, Szűcs György (50 éves) – kontrás, Deák István (49 éves) – klarinétos, Fuchs Ferenc (44 éves) – kontrás, Deák János (67 éves) – euphórium, Papp György (74 éves) – dobos

1973 áprilisában Andrásfalvy Bertalan, Csapó Károly, Halmos István, Martin György, Pálffy Gyula, Pesovár Ernő, Pesovár Ferenc, Szabadi Mihály és Sztanó Pál készített felvételeket a településen. A zenekar felállása ekkor: Papp Ferenc – első szárnykürt, trombita, Szűcs György (50 éves) – trombita, kontra, Fuchs Ferenc (44

⁴⁵ SÁROSI Bálint: *Hangszerek a magyar néphagyományban*. Planétás Kiadó, 1998. 126.lap.

⁴⁶ NÉMETH Csilla: *Magyaregregyi lakodalmas, A Magyaregregyi ugrós tanításának módszertana*. MTF, szakdolgozat, 2008. 32.lap.

éves) – kontra, Deák István (49 éves) – Esz klarinét, Deák „Selymi” János (67 éves) – b-tenor, Papp György (74 éves) – nagydob.

3.3 Hosszúhetény

Hosszúhetényben a jellemző verbunk (ugrós) - lassú csárdás - friss csárdás tánc típusok hármasa mellett lakodalmi játékos táncok, és egyéb polgári eredetű táncok is megtalálhatóak a tánckészletünkben, így a zenekarok repertoárjában is.⁴⁷

1975-ben Martin György, Németh István, Pálffy Gyula, Pesovár Ferenc és Sztanó Pál gyűjtött Hosszúhetényben. A zenekar tagjai: Schlegl Antal (szül.1919) - tenorkürt, pozan, Szám Pál (szül.1935) - klarinét, Wollár József (szül.1939) - klarinét, Sárdi Zoltán (szül.1950) – szárnykürt, Fuchs Miklós (szül.1939) – szárnykürt, Göndöcs János (szül.1948) – trombita, Medek László (szül.1940) – trombita 2., Német János (szül.1948) – bariton, Milovecz György (szül.1936) – helikon, Bence Ferenc (szül.1940) – dob.

3.4 Zengővárkony

A zengőrvárkonyi rezesbandától egyetlen 1976-ban, Várnai Ferenc által gyűjtött dallamot találtam, melyen a „Hol háltál az éjjel cinegemadár” szövegkezdetű ugrós típusú táncdallamot játsszák. A felvétel különlegessége, hogy a fűvőzenekarok között egyedülálló módon fríg zárlattal szólaltatják meg a dallamot. A zenekar tagjai ismeretlenek.

4. Furulya

A hosszúfurulya kizárólag a Dél-Dunántúlra jellemző hangszer. Somogy, Zala és Tolna megyék mellett Baranyából ismerünk gyűjtést. A hosszúfurulya 5 hangképző nyílással rendelkező, 85-100 cm hosszú hangszer, melyet elsősorban pásztorok készítettek, használtak. Alaphangja kis *e* és *g* között van, alaphangsora, ha *f*-et tekintjük alaphangnak: *f g a b h c'*.⁴⁸

Az 1961-es, Zádorban készült gyűjtésen Sárosi Bálint rögzítette hangfelvételre az akkor 70 éves Német Vince furulyajátékát. Hosszúfurulya mellett hatlyukú furulyán

⁴⁷ KIRCH Zoltán: *A sokszínű Baranya táncai I.*, Népművészet Ifjú Mestere dolgozat, 2011. 13.lap.

⁴⁸ SÁROSI Bálint: *Hangszerek a magyar néphagyományban*. Planétás Kiadó, 1998. 91.lap.

is játszott. 1963-ban Andrásfalvy Bertalan és Pesovár Ferenc gyűjtötte Kapoli Antal furulyázását Vásárosbéc-Diópusztán.

Fontos azonban megjegyezni, hogy a településen Mester Béla cimbalmozását, Tóth Gyula citerázását, illetve a szomszédos Magyarlukafalván egy vonószenekear játékát is hangszalagra vették ekkor, azonban ezek a falvak bár közigazgatásilag ma Baranya megyéhez tartoznak, néprajzilag, és népzenei stílusjegyeiket tekintve Somogyhoz sorolandók, valamint a 20. század 2. feléig Somogy vármegye települései voltak, ez után csatolták őket Baranyához.

V. A baranyai vonós gyűjtésekről

1. Szebény

A geresdháti népcsoporthoz tartozó településen Papp András, 1896-ben született parasztzenész hegedülését 1958-ban Maác László⁴⁹, majd 1965-ben Andrásfalvy Bertalan és Olsvai Imre gyűjtötték. A *Komámasszony meg ne mondja az uramnak* szövegkezdetű, ugrós típusú, verbunkként megnevezett táncdallam mellett, mely a Magyar Népzenei Antológia dunántúli lemezére is felkerült, hat másik dallamot is hallhatunk a felvételeken. Az 1965-ös gyűjtésen szerepel egy lassú, 4 soros menyasszonybúcsúztató, a primás *Jaj teneked leány* szövegkezdettel emlékszik a dalra, melyet cigányzenekaroktól hallott. A *Komámasszony meg ne mondja az uramnak*, *Hol jártál az éjjel* és a *Ha Dunáról nem fújna* ugrós táncdallamok, és a menyasszonybúcsúztató mellett még egy *a'* alaphangú, az adatközlő által szintén verbunknak nevezett dallamot hegedül ezen a gyűjtésen, valamint egy lassú dallamot, A *szebényi temetőben van egy szomorú fűzfa* szövegkezdettel.

Maác László felvételein szintén egy lassú dallamot játszik (*Huszárok, huszárok*), melyet el is énekel előtte.

2. Kémes

Közigazgatásilag Kémeshez tartozik Szaporca, Cún, Dráwapiski és Tésenfa, az Ormánság középső részéhez, Ormánsághoz tartozó települések. Az itt készített gyűjtéseket ezért együtt célszerű tárgyalni.

A kémesi zenekar eredeti felállása 1937-ben: Kasza Gyula (született: 1907) – hegedű, Ambrus István – hegedű, Tar István (született: 1913) – cimbalom, Ignác Mihály – brácsa, Szefcsik Sándor – brácsa, Tar János (született: 1907) – bőgő. A zenekar tagjai Ignác Mihály kivételével mind parasztzenészek.⁵⁰

Az 1976-ban Andrásfalvy Bertalan által készített szaporcai felvételeken a zenekar mellett táncosok is hallhatók. A (megrendezett) násznép énekel, kurjongat,

⁴⁹ Maác László (szül.1929) néptánckutató, 1970-től a Kulturális Minisztérium főelőadója.

⁵⁰KISS Alfréd: *Tar István ormánsági cimbalmos játéka és tanítási módszere az alapfokú művészetoktatásban*, Nyíregyházi Főiskola, szakdolgozat, 2010. 12.lap.

táncol, tehát funkciós felvételtől beszélhetünk. A gyűjtésen játszó zenészek: Kasza Gyula (Szaporca; hegedű), Tarr István (Kémes; négyhúros brácsa), Tarr Istvánné (Vajszló; pedálos cimbalom), Tarr János (Kémes; bőgő). Ekkor rögzítette hangszalagra Balázs István cüni hegedűs játékát is.

1977-ben Várnai Ferenc riportfelvételt készített a szaporcai zenekarral. A zenekar felállása ekkor: Kasza Gyula – primás, Kárpáti József – brácsás, Tar István – cimbalmos, Tar János – nagybőgős. A felvételek közül kettőt szintén a *Magyar Népzenei Antológia 3. Dunántúl* részében publikál.

1977-ben megjelent az *Elveszett éden* c. antológia (Etnofon népzenei kiadó), ezen Kasza Gyula – hegedű, Kárpáti József – brácsa, Tar János – bőgő, Tar István – cimbalom játéka hallható.

1991-ben Várnai Ferenc portréfilmet készített Tar István cimbalmossal, *A kémesi muzsikás* címmel. Az itt hallható zenekari felvételeken Kállay Lajos a primás, illetve Tar István is hegedül egy dallamot.

A szaporcai banda repertoárja főleg új stílusú dallamokból – ezek közül is inkább az országosan elterjedtek jellemzőek –, valamint műdalokból, nótákból áll. Régi stílusú dallamokat főleg az ugrósok között találunk.

3. Adorjás

1996 márciusában Agócs Gergely⁵¹ és Szabó Szilárd gyűjtötte az adorjási „Jóska bácsi” játékát Kémesen. A *Folklór Adatbázisban* fellelhető hanganyagon három ugrós, egy lassú-, és egy friss csárdás táncdallamot muzsikál. A primás teljes nevére a gyűjtő sem emlékszik, egyéb adatunk nincs róla.

⁵¹ Agócs Gergely (szül.1969) népzénész és népzene kutató.

4. Új-Pátia: Vajszló - Bogádmindszent

Az Új-Pátia⁵² keretein belül készítette a gyűjtést Agócs Gergely az Ormánság délnyugati részéből származó zenészekkel, 2001. december 17-19 között, a Fonó Újbudai Zeneház épületében.

A felvételen hallható zenészek:

Balog „Kopasz” Sándor (1938, Bogádmindszent) – hegedű, ének

Belán „Tila” Zsigmond (1932, Vajszló) – hegedű

Orsós „Kosztics” Imre (1931, Hirics) – cimbalom

Orsós Nándor (1926, Gilvánfa) – hegedű-kontra

Balog „Stupli” Sándor (1947, Bogádmindszent) – brácstambura

Ózdi Sándor (1938, Bogádmindszent) – nagybőgő

A felállás érdekessége, hogy a környékbeli horvát tamburazenekarok hatására keveredhettek a vonós- és tamburazenekarok, így került tamburabrácsás is közéjük, ez az 1950-es évektől állandósult. Balog Sándor prímtamburán is tudott játszani. Horvátoknak is muzsikáltak, bár rendszerint csak multságokban. A muzsikások mind zenész családokból származó beás cigányok, de ma már nem beszélik a nyelvet, bár gyerekkorukban még a beás volt a használatos. Belán Zsigmond származása ellenére is főleg magyaroknak játszott.⁵³

A felvételeken egy juhásznótát, valamint ugrós, csárdás és friss csárdás táncdallamokat hallhatunk. A magyar dallamok mellett beás, és horvát hallgatók és táncdallamok is megszólalnak előadásukban.

⁵² Az Utolsó Óra program keretein belül 46 erdélyi, 25 felvidéki, és 41, a magyar nyelvterület központi részéről származó zenészek játékát vették fel, és a lehetőség szerint velük érkezett énekeseket, táncos párokat is dokumentáltak. Az 1997 és 2001 között készített gyűjtéseket Új Pátia lemezsorozatként adták közre. 1998 és 2004 között 18 CD jelent meg, majd 2010-ben még 50 CD-nyi válogatást adtak ki a felvételekből. <http://www.utolsoora.hu/hu/utolso-ora-program.html> | Letöltés ideje: 2019.11.21.

⁵³ *Új-Pátia: Vajszló-Bogádmindszent, Ormánsági népzene*, szerk. Agócs Gergely, Árendás Péter, Kelemen László, Pávai István Budapest, 2001.

5. Hosszúhetény

Egy 1971-ben, hosszúhetényi táncosokról készült némafilm (MTA Ft 760, gyűjtők: Andrásfalvy Bertalan, Pesovár Ferenc) háttérében látszódnak a zenészek is: egy sípos (vagyis klarinétos), egy hegedűs, egy brácsás, és egy bőgős. A támlapról tudtuk, hogy a filmfelvétellel párhuzamosan magnófelvétel is készült a helyi zenekarról, de a hang elveszett. Dallos Nándor⁵⁴ szalagos népdalgyűjtései közül néhány éve került elő a filmhez tartozó hangfelvétel, melyen feltételezhetően egy hosszúhetényi vonósbanda szerepel. A szalagot Deáky Péter digitalizálta, és juttatta el nekem. Sajnos a hang nagyon torz, a klarinétos mellett főleg a kíséret, és a hegedű foszlányai hallatszanak, ezért a hegedűjáték részletes elemzésére nem alkalmas. Verbunk (ugrós), lassú csárdás és friss csárdás táncdallamok is elhangzanak a felvételeken.

⁵⁴ Dallos Nándor (1931-2016) hosszúhetényi pedagógus, helytörténeti kutató, népdalgyűjtő, számos hosszúhetényi néprajzi tanulmány szerzője.

VI. A baranyai hegedűsök játéktípusa

1. Szebény

A Publikált népzenei hangfelvételek internetes adatbázisán, és a Magyar Népzenei Antológia dunántúli lemezén is meghallgatható *Komámasszony meg ne mondja az uramnak* szövegkezdetű, ugrós típusú táncdallamot, a primás *a'* alaphangon játssza. Ez első fekvésben is végig kényelmesen megvalósítható, a húr váltások és díszítések alapján azonban az adatközlő a harmadik fekvést is használja a dallam első felében. Hangzásában szembetűnő a „dunántúli” terc, vagyis a terc és a szeptim hangok ingadozó intonációja. Az alapvetően eol jellegű dallamot fríg zárattal fejezi be. A sor eleji hosszú hangokat korábban hozza, elnyújtva játssza, ritmizálása nem táncszerűen pontos, inkább az énekelt dallamot idézi. A *d*-ben játszott ugrósok (*Hol jártál az éjjel, Ha Dunáról*) esetén végig harmadik fekvésben marad, a *d''* hangért kis *glissando*-val nyúl fel, és a dallam zárómotívumánál sem vált fekvést az alaphang alatti hangokhoz, hanem csak az első ujját húzza vissza érte. A négysoros, szó-hexachord menyasszonykísérő dallamot a hegedűs *c* alaphangon játssza, alapfekvésben. A verbunkként megnevezett, *a*-ban hegedült dallamon szintén feltűnően hallatszik a terc-, és szeptimhangok ingadozása. A felvétel során többször is elhangzó dallamok végére sem állapodik meg egy adott hangközön, esetlegességük végig jelen van. Az 1958-as felvételen ez épp úgy jellemző, mint az 1965-ben készült gyűjtésen. Például míg a lejegyzett verbunk dallam 2. és 6. ütemében elsőre inkább magasra intonált *c''* hang szól, ahogy a kottában is látható, addig második eljátszásra ugyanitt egyértelmű *cisz''* hangot fog.

Díszítésként felső váltóhangokat játszik, illetve előkéket, vagy ritkábban rácsúszást */gissandot/* a *d* hangok előtt. Sima vibrátót alkalmaz, mely az ő esetében inkább kisebb, kevésbé széles mozdulat.

Verbunk

Hol jártál az éjjel

Papp András

Szebény, 1965

gyűjt.: Andrásfalvy Bertalan, Olsvai Imre

hegedű

5

9

13

17

21

Huszárok, huszárok

Papp András Szebény, 1958 gyűjt.: Maács László

Rubato

The musical score is written for a hegedű (fiddle) in 13/8 time, with a key signature of one sharp (F#). It consists of four staves of music. The first staff begins with a 'Rubato' marking and a '4' above the first note. The second staff has a '2' above the first measure and a '4' above the fourth measure. The third staff has a '3' above the first measure. The fourth staff has a '4' above the first measure and a '1' above the eighth measure. The score includes various musical ornaments such as 'vibr.' (vibrato), 'trill.' (trill), and 'cresc.' (crescendo). The piece concludes with a double bar line and a final 13/8 time signature.

hegedű

2

3

4

vibr.

vibr.

vibr.

trill.

cresc.

A dallam énekelt változata: 2. sz. melléklet, 1.kotta.

2. Szaporcai banda

A szaporcai banda három primása szerepel a gyűjtéseken, közülük is a legtöbb felvételen Kasza Gyula szerepel, például Andrásy Bertalan gyűjtésén, vagy az Elveszett éden című antológián. A felvételek *c''* és *d''* alaphangon szólalnak meg. Kasza Gyula játékaról elmondható, hogy *c*-ben bizonytalanabb az intonációt tekintve, valószínűsíthető, hogy a mindennapi muzsikálás során nem ez a hangnem volt az általános. A hegedű második fekvését kevésbé használja, inkább az első és a harmadik áll kézre neki, a sorvégeket, különös tekintettel a harmadik sorok zárására, első fekvésben játssza. Amennyiben negyedik fekvésre is szükség van, oda kisujjával csúszik fel, tehát nem vált fekvést, csak a 4. ujj nyúl a hangért. Rövid, pár hangból álló felfutásokat használ, nem jellemzik sűrű díszítmények a játékát, szolidan muzsikál, különösen *c*-ben. Vonófordításokhoz üres húrt szólaltat meg, melyek nem mindig illenek be a dallam harmóniájába, de nem zavarók, sajátos stílust kölcsönöznek az egyébként egyszerű játéknak. A ritmizálást tekintve az ugrósoknál vegyesen alkalmazza a staccato és legato vonásokat, ilyen szempontból változatosan játssza, ha a díszítések, hosszú felfutások nem is jellemzőek. Csárdásoknál érdekes agogikát alkalmaz, a sor közbeni negyedhangokat gyakran előbb indítja, a sor elejére pedig mindig visszatér az eredeti ritmushoz. Ez a játékstílus érdekes összehatást kelt a zenekarral: mivel a korábban kezdett hangok az előző hangok felénél kezdődnek, a bögő és a brácsa játékával összehatásban nyolcados lüktetést érzünk.

Kanásztánc

Uccu kislány

Kasza Gyula
Szaporca, 1977
gyűjt.: Várnai Ferenc

$\text{♩} = 128$

hegedű

3

6

8

11

13

A dallam énekelt változata: 2.sz. melléklet, 2.kotta.

Lassú csárdás

Szaporcai kertek alatt

Kasza Gyula
Szaporca, 1976
gyűjt.: Andrásfalvy Bertalan

$\text{♩} = 135$
2
hegedű

5

9

13

A dallam énekelt változata: 2.sz. melléklet, 3.kotta.

A második primás, aki a Tar István cimbalmosról készült portréfilmen is szerepel, Kállay Lajos. A videónak köszönhetően könnyű megfigyelni a játéktílusát, ami igen sok klasszikus-, és kávéházi zenélésmódbeli elemet tartalmaz. Már ránézésre látni, hogy hegedűtartása és vonókezelése is klasszikus zenei. Széles, egész karból történő vibrátót használ, megszólalnak glissando-k játék közben, de csak mértékkel. c-ben játszik, intonációja tiszta. Úgy, mint Kasza Gyula, főleg első és harmadik fekvésben hegedül, a sorok elején és a végén általában első fekvést használva. Ritmizálása pontos, nincsenek ritmusbéli elcsúszások, mint Kasza játékanál, viszont gazdagabban díszít, több hangból álló felfutásokat szólaltat meg elsősorban a csárdásoknál, míg az ugrásokat egyszerűen muzsikálja. Klasszikus zenei vonózására jó példa a következő csárdás, ahol a felfelé történő kétszeri vonóindítás mellett, ugyanezt lefelé is gyakran használja, ami népzeneben kevésbé jellemző.

Lassú csárdás

Kiskákicsi kanális

Kállay Lajos
Szaporca, 1991
gyűjt.: Várnai Ferenc

$\text{♩} = 132$

4

hegedű

V V

3

V V 2

5

7 V V V V

A dallam énekelt változata: 2.sz. melléklet, 4.kotta.

Szerepel még a felvételeken Balázs István, aki egyébként dombóvári klasszikus zenei hegedűtanár. Az ő játékát ezért inkább az összekép színesítése miatt veszem dolgozatomba, foglalkozása miatt, mint adatközlő nem tudom értékelni. Szintén *c*-ben játszik, érdekessége, hogy míg Kasza és Kállay is az *a* és *e* húrokat használja, addig ő kedveli az alsó húrokat, ahol alapfekvésben el tudja játszani a dallamot, de természetesen, ha szükséges, akkor harmadik fekvésbe is felmegy.

Friss csárdás

A faluba nincs több kislány (Kiültek a vénasszonyok)

Balázs István

Cún, 1976

gyűjt.: Andrásfalvy Bertalan

$\text{♩} = 198$

hegedű

6

10

Akit nem vettem a primások közé – hiszen eredetileg cimbalmos és brácsás – az egyik felvételen mégis hegedül, az Tar István. A róla készült portréfilmbe láthatjuk-, hallhatjuk, ahogy egy lassú dallamot játszik. Az alsó húrokat használja első fekvésben, ez valószínűleg brácsás mivolta miatt van így, a hegedűt is befordítva tartja. Az intonáció nem pontos, de rácsúszással korrigálja a hangokat, ennek ellenére sem modoros a hegedülése, szépen tagolja a dallamot. Szeret, és tud is énekelni, ez a videóból kiderül, szerintem ezért tudja így megformálni a dallamot, énekel a hegedűn. A hosszú hangokat vibratóval díszíti, Kasza Gyulához hasonlóan használja vonóváltáshoz az üres húrt.

Üröm, üröm, fehér üröm

Tar István
Kémes, 1991
gyűjt.: Várnai Ferenc

The musical score is written in 6/4 time and consists of four staves. The first staff is marked 'Rubato' and 'hegedű'. The second, third, and fourth staves are marked 'vibr.'. The melody is in a minor key and features a mix of eighth and quarter notes with vibrato markings.

A dallam énekelt változata: 2.sz. melléklet, 5.kotta.

Általános, a szaporcai bandához köthető jellemzőnek tekinthetjük tehát a felgyűjtött állapot alapján a következőket: Jellemző a *c-moll*, *C-dúr* hangnem, bár ez nyilván újabb keletű, elképzelhető, hogy a táncosok kéréséből alakult így, illetve a Baranyában nagy népszerűségnek örvendő rézfúvós bandák hatása sem elhanyagolható, mert míg a magyaregregyi zenekar főleg *esz*-ben szól, a hosszúhetényiek *c*-ben játszanak. Kasza játékán is érződik, hogy korábban nem feltétlenül ez volt a megszokott, hanem a felvételeken már kevesebbet hallható *d-moll*, *D-dúr*. Ha már *c* az alaphang, akkor nem idegen a szaporcai fülnek a *g* és *d* húron való játék sem, egyébként a felső húrokon, első és harmadik fekvésben játszanak. Negyedik fekvésben elérhető hangokhoz nem használ fekvésváltást, 4. ujjal nyúl fel. Sima vibrátót alkalmaz. Vonó irányválogatásához előszeretettel használja az üres húrokat, akkor is, ha az nem egyezik a harmóniához. A hegedülésen és a repertoáron érződik a városi cigányzenei hatás, mely a polgárosodásnak, és a divatos műzenei dallamok elterjedésének (pl. rádió útján) köszönhető, a későn megkezdett gyűjtések pedig már csak ezt rögzíthették.

3. Adorjás, „Jóska bácsi”

Ami elsőre kitűnik Jóska bácsi hegedülését hallgatva, hogy előszeretettel húz össze két húrt játék közben. Szándékossága onnan hallatszik amellet, hogy egyébként is beleszól olykor másik húr a dallamba a vonókezelés pontatlansága, vagy a játék hevessege miatt, hogy ilyenkor az alapidallam alsó-, vagy felső kvintjét szólaltatja meg, mindkét húr egyszerre lefogva. A két kanásztáncnál jellemzőbb ez a játékmód, de a friss csárdás táncdallam végén is megjelenik. Ennek a hegedülésmódnak a hangzás erősítésében van szerepe. Kíváncsi lennék, zenekarral ugyanezt hogyan szólaltatta volna meg, hiszen gyakran nem egyeznek ezek a kvintek a feltételezett kíséret harmóniáival. Érdekes megfigyelés lehetne, hogy a szólóhegedülés hozta a technikát, vagy alapvető játéktípusa ez? A kanásztáncokat *d'*, míg a friss csárdást *a'* alaphangon játssza. Jellemzően első és harmadik fekvésben hegedül, mikor *e* húron a háromvonalas *e'''* hangra van szüksége, akkor sem vált 4. fekvésbe, csak felnyúl a kisujjával, ilyenkor ez lefogott, vagy üveghangként szólal meg. Díszítésként felső váltóhangokat, vagy a hangokra való felcsúszást, enyhe *glissandot*, vibrátót használ. A kanásztáncban, mikor rácsúszással díszíti a hangot, azt az ütésnél előbb szándékosan meg is szólaltatja, ritmizálása pontos.

Kanásztánc

Jóska bácsi

Kémes, 1996

gyűjt.: Agócs Gergely, Szabó Szilárd

$\text{♩} = 125$

hegedű

vibr.

9

vibr.

vibr.

1.

2.

4

18

4

3

4

4

0

vibr.

26

2

1

2

34

2

1

2

Friss csárdás

Jóska bácsi

Kémes, 1996

gyűjt.: Agócs Gergely, Szabó Szilárd

$\text{♩} = 198$

0

hegedű

5

2

9

0

13

2

4. Vajszló- Bogádmindszent, Új-Pátia

Az Új-Pátia Vajszló-Bogádmindszenti albumán két primás muzsikál: Balog „Kopasz” Sándor Bogádmindszentről, és Belán „Tila” Zsigmond vajszló-i zenész. Mindketten római katolikus vallású, beás cigányok. Ma már nem beszélnek beás nyelven családon belül sem, de gyermekkorukban még használták, az albumon Balog Sándor énekel is egy hallgatót. Apjuktól tanultak hegedülni tizenéves koruktól, zenész családokból származnak.⁵⁵ Mielőtt belekezdenék játékuk elemzésébe, fontos megemlítenem, hogy ezek a muzsikusok a felvétel idejére már igen kiestek a gyakorlatból, a gyűjtőkkel való beszélgetés során kiderült, hogy úgy kellett „megtanítani” őket újra hegedülni, tehát a gyűjtést gyakorlás előzte meg, illetve az annak idején ismert dallamok felelevenítése. Ezért játékuk, intonációjuk gyakran bizonytalan, vonókezelésük esetleges, ez pedig semmiképp sem a személyes ízlésüket tükrözi, csak a gyakorlat hiányát.

Belán Zsigmond játékának jellegzetessége, hogy hegedülés közben nyög, ami jól hallatszik a felvételeken, így erre vonatkozó adat nélkül is könnyedén megállapíthatom, hogy ő, vagy épp Balog Sándor hegedül, mikor egy hegedű szól. Rögtön az első szám a lemezen tőle hangzik el. Juhásznótát játszik, a többi felvett dallamhoz képest kivételesen biztosan. A dallam ugyan az a típus, amit Tar István is hegedül, *Üröm, üröm, fehér üröm, Erdők, mezők, vadligetek*, és *Nem loptam én életembe*’ szövegkezdetekkel ismert a területen, a lemezen *Irigyeim sokan vannak* kezdettel szerepel. A dallamíveket szépen összefogja, közöttük azonban nagyobb lélegzetvételt hagy. Tar Istvánhoz képest jobban elnyújtja, tagolja a dallamot. Jellemző hangnem az *A-dúr, a-moll*, ez a juhásznóta is ez utóbbiban hangzik el. Az első és a harmadik fekvést preferálja, a 3. fekvésbe való váltást sokszor díszítésként alkalmazza, kihangsúlyozza a csúszást, épp ezért olyankor is vált, mikor a dallamvonal, vagy a magasság ezt nem követeli meg. Több hangból álló, sűrű felfutásokat használ a sorok elején. A vonófordításhoz használt üres húr nála is megjelenik, és felső váltóhangot is hallhatunk, amely újdonság a szaporcai muzsikusokhoz képest. Vibrátói szélesek. Azokban az ugrós dallamokban, amelyekben otthonosan mozognak sok díszítést, felfutást hallhatunk, melyeket nem sikerül mindig kijátszani a rutin hiánya miatt, de elég

⁵⁵ *Új-Pátia: Vajszló-Bogádmindszent, Ormánsági népzene*, szerk. Agócs Gergely, Árendás Péter, Kelemen László, Pávai István Budapest, 2001.

pontosan hallható, hogy mi volt az eredeti szándék. Meglepő módon a csárdásokhoz képest is gazdagabban variáltak az ugrósok, utóbbiakban egész futamok jelennek meg, míg a csárdások a felfutásokon kívül inkább apróbb díszítéseket tartalmaznak. Az ugrósok jellemzően lassan indulnak, fokozatosan felgyorsulnak. Ez a játékmód a horvát kólókat idézi, melyek az albumon is elhangzanak az előadásukban, igaz, hagynak kívánnivalót maguk után tisztaságban, pontosságban is. Baranya megyében a horvát népzenenek is nagy hagyománya van, ennek hatása semmiképp sem elhanyagolható a magyar népzenei játszó muzsikusok körében sem. A tamburabandák és vonósenekarok hangszerei olykor egy bandán belül is megjelenhetnek, az Új-Pátrián hallható zenészek játékát például tamburabrácsa egészíti ki, Balog Sándor pedig maga is játszik prímamburán.⁵⁶ Balog Sándor „Kopasz”, Belán Zsigmond játékát szépen kiegészíti. Általában az alapdallammal támogatja, különösen, mikor a másik prímás *e* húron, magasfekvésben játszik, viszont, mikor lehetősége van „terchegegy”, tehát az alapdallam tercét, olykor kvintjét szólaltatja meg, hol felette, hol alatta. Változatos ritmizálást alkalmaznak az ugrósokban, csárdásokban egyaránt, és minden ritmusbéli bizonytalanság ellenére érződik a szándékosság egy-egy belesietésben. Az ugrósokban a staccato- legato váltakozik, a díszítéseket viszont mindig „keni”, sőt, alkalomadtán rá is erősít hangerejében, ezzel is hangsúlyozva a futamot.

⁵⁶ *Új-Pátria: Vajszló-Bogádmindszent, Ormánsági népzene*, szerk. Agócs Gergely, Árendás Péter, Kelemen László, Pávai István Budapest, 2001.

Friss csárdás

Túlsó soron

Belán Zsigmond, szül.: 1932 Vajszló

Budapest, 2001.

gyűjt.: Agócs Gergely

$\text{♩} = 180$

hegedű

4

6

8

10

12

A dallam énekelt változata: 2.sz. melléklet, 6.kotta.

Ugrós

Az oláhok, az oláhok

Belán Zsigmond, szül.: 1932, Vajszló

Budapest, 2001.

gyűjt.: Agócs Gergely

V 7 $\text{♩} = 122-130$

hegedű

5 V V

9 V V

13 V V 6

17

VII. A Baranya megyei népzenei hagyomány felhasználása az alapfokú hegedűoktatásban

1.Játékok

A játékoknak az alapfokú művészetoktatásban elsősorban az előképző évfolyamokban van szerepe. Ahogy az ölbéli játékok, majd az óvodai élmények során a gyermek megismerkedik a zene és a ritmusos mozgás alappilléreivel, úgy ismeri meg az előképző évfolyamokban a hegedűjáték és a népzene fő építőköveit, és mi lehet erre alkalmasabb eszköz eleinte, mint a népi gyermekjáték?

A játékok ritmusa rendszerint egyszerű, negyedek, nyolcadok váltakoznak 2/4-es ütemben. A negyedes, majd nyolcadmozgásos dallamok segítségével a tanuló az egyenletes vonóvezetést gyakorolhatja, de alkalmasak a hangsúlyozás megtanítására is, melynek később a táncdallamoknál fontos szerepe lesz. Nem csak a dallamos játékokat használhatjuk fel, a kiszámolók, mondókák is szerepet kaphatnak már az első órákon: a szöveg ritmusát üres húron eljátszva segítjük a megfelelő vonókezelés elsajátítását, és megéreztetjük a szöveghez alkalmazkodó ritmizálást is. A dallammal rendelkező játékok kis hangterjedelmének köszönhetően pedig hamar szert tehet a növendék igazi zenei sikerélményre, miközben fejlődik az intonáció, és biztosabbá válik a hangszertartás.

Miért tanítanánk helyspecifikus gyermekdalokat, a „jól bevált” dallamok helyett? Mindig is híve voltam annak, hogy amennyire a lehetőség engedi, tanulmányaik elején a gyermekek először a környékbeli néphagyománnyal ismerkedjenek meg. Amellett, hogy ízlésformáló jelentősége van, szükségesnek tartom, hogy először a hozzá legközelebb álló zenei anyanyelvet tanulja meg, legyen szoros kötődése szűkebb környezetéhez. Ez helyi szint, változatosságot is ad az oktatásnak, újdonságot nyújt a pedagógusnak.

2. Ugrós táncdallamok

Az ugrósoknak, kanásztánc típusú dallamoknak alapfokon az 1. évfolyamban van fő szerepe. Miután a tanuló megismerkedett a gyermekjátékokkal, elsajátította a hangszerkezelés alapjait, a hasonló, tehát főleg negyed és nyolcad ritmusból álló, de már nagyobb hangterjedelmű dalok következhetnek. Ügyesebb, arra nyitott tanulók megismerkedhetnek egyszerűbb díszítésekkel, felfutásokkal. A Baranyából ismert kanásztánc típusú dallamok természetesen átfedésben vannak a már ismert dél-dunántúli ugrósokkal, általában ezeknek a helyi variánsai. Fontos megemlítenem, hogy egy első osztályos tanuló esetében a dallamokat *a*-ban játsszuk, mert bár alsó húrokon el lehet játszani *c*-ben is alapfekvésben, az ekkor még rendszerint bizonytalanabb intonációhoz szükség van a hangnem által nyújtott biztos pontra, az *a* húrra, többek közt a dallamvégeken. A jobban díszített dallamoknak is az egyszerűsített változatát érdemes megtanítani először.

3. Lassú és friss csárdás táncdallamok

A szimmetrikus csárdás dallamokkal, mint a baranyai csárdások, 2. évfolyamban ismerkednek meg a növendékek, majd a 3. osztály során tudatosítjuk ezeknek a hangsúlyozását, ritmizálását. A friss csárdás szintén a harmadik osztály anyaga. Második osztályban a dallamokat még alapfekvésben tanuljuk, tehát itt variációk elsősorban felfutásokban jelentkeznek, következő évre viszont már megtanulhatjuk a fekvésváltást harmadik fekvésbe, ami jelentősen bővíti a variációk tárházát, például felfelé történő oktáv váltással. A Kasza Gyula féle ritmus- csúsztatást is megnézhetjük a hangsúlyozás kapcsán, arra fogékony tanulóval, „B” tagozaton.⁵⁷

⁵⁷ „B” tagozatra küldhető az a növendék az alapképzés 2. évfolyamától, aki az átlagot meghaladó zenei és hangszeres képességekkel rendelkezik, valamint érdeklődésének, szorgalmának köszönhetően képes megfelelni a „B” tagozat követelményének, mely emelt óraszámú, a végzett anyag mennyiségében, minőségében, a hangszerkezelés biztonságában és az előadás zenei kifejezőerejében haladja meg az „A” tagozat szintjét.

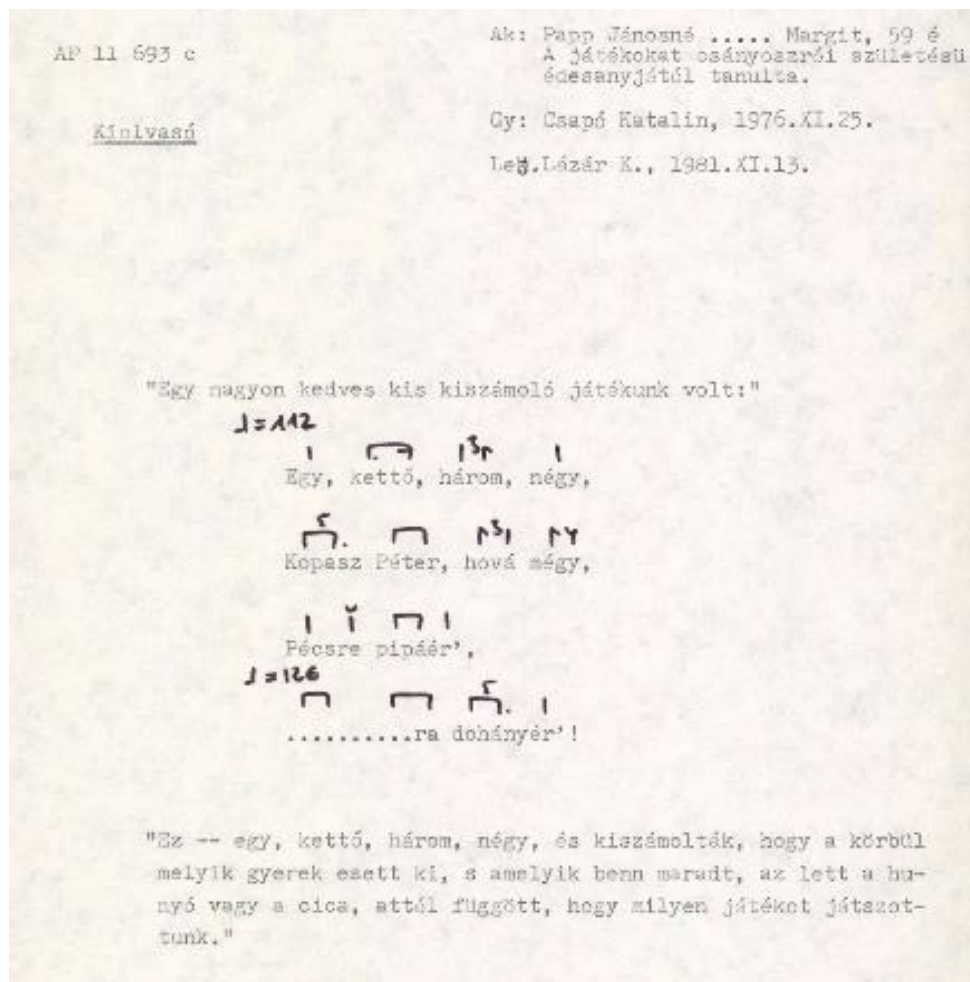
4. A középfokú hegedűoktatásban

Az ormánsági zenekarok által játszott ugrós és csárdás táncdallamok középfokon is jól alkalmazhatóak, mert bár a szaporcai banda muzsikálása egyszerűbb, ritkábban díszített, a c''-s hangnemek kiváló gyakorlatot jelentenek a fekvésváltásokhoz, és a különböző hangnemekben való biztosabb mozgáshoz. Kasza Gyula csárdás béli ritmuseltolása is érdekes feladatot jelent hangsúlyozási gyakorlatok terén. Az Új-Pátrián hallható zenekar variációi, hosszú felfutásai pedig az inkább virtuozításra törekvő ifjúság igényeit elégítheti ki.

VIII. Mellékletek

1.sz. melléklet: Játékok

1. Egy, kettő, három, négy (kiszámoló)

1. Ég a gyertya

up. vagy: 5.5.8.5.

up. vagy: 5 (5) 2

AP 11695 m

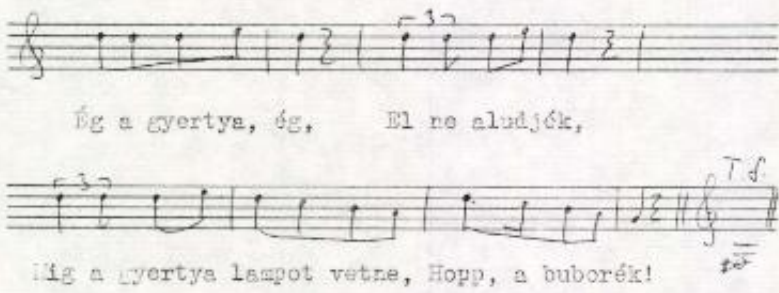
Okorág /Baranya/ -- Rákics /Baranya/

Ak. özv. Margit Péterné Lukács
Zsuzsánna, sz. 1886, Csányos-
ró. 4 éves korától Okorágon
lakott, ott tanulta a dalokat,
onnan jött Rákicsra férhez
19 éves korában.

Gy. Csapó Katalin, 1977.III.12.
Lej.László R., 1982.IX.

/Akkor hogyan volt az "Ég a gyertya"?/

$J=104$

Ég a gyertya, ég, El ne aludjék,

Ég a gyertya lámpot vetne, Hopp, a buborék!

/Hát ezt hogy játszották?/

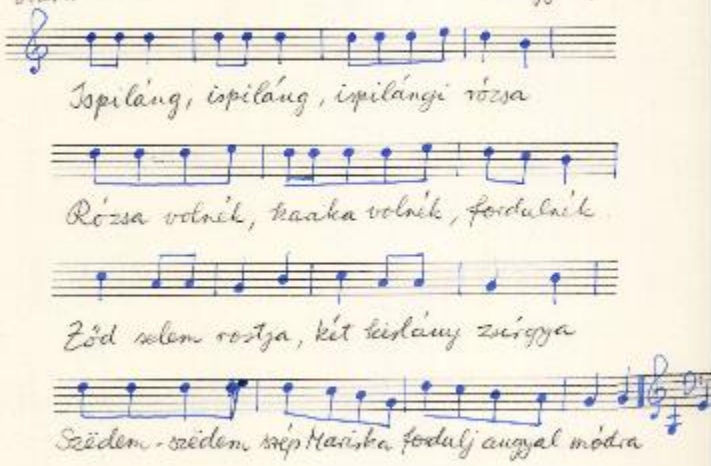
Ezt is úgy, körbe' megfontuk egymást.

2. Ispiláng, ispiláng

Gyermekjáték
AP 4480/j

Szentkatalin (Baranya)
Ambrus Jánosné Géczi Anna 56 é.
Schmelcl József 65 é.
(apja nőjét bevándorló munkanélkülitől)
Vargyas, 1962. XII.

Gusto No 112

Ispiláng, ispiláng, ispilángi rózsá
Rózsá volnék, kankal volnék, fordulnék
Zöld szelén rostja, két kislány zúggya
Szédem - szédem, szép Mariska fordulj auggyal mödör

Körbe fogódzva körbejártak, míg mindenki ki
nem fordult.

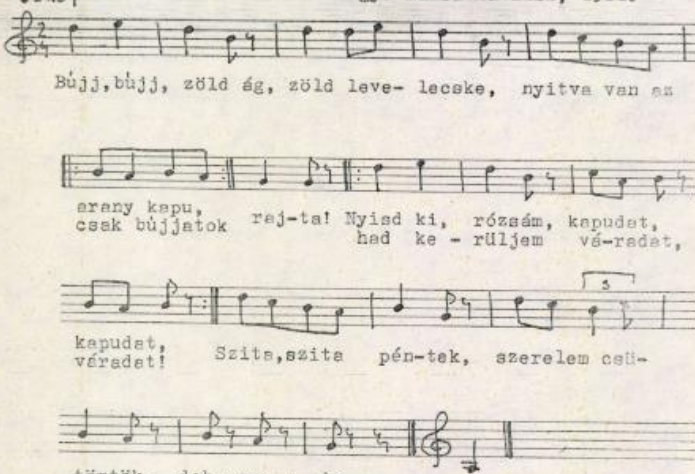
3. Bújj, bújj, zöld ág

AP 12614c

Ütempáros

Kárász / Baranya /
Kovács Jánosné Csordás Éva / 79 /, Hosszú-
hetényben nőtt fel
gy: Paksa Katalin, 1981.

$\text{♩} = 104$

Bújj, bújj, zöld ág, zöld leve- lacske, nyitva van az
arany kapu, raj-ta! Nyisd ki, rózsám, kapudat,
csak bújjatok had ke - rüljem vé-redet,
kapudat, Szita, szita pén-tek, szerelem csü-
törtök, dob szer - de.

4. Kácsa, kácsa (Várnai Ferenc: *Mohácsi népdalok Schneider Lajos gyűjtéséből*, Mohács 1971.)

I. Kácsa, kácsa 7

Lépegetve

Ka - csa, ka - csa öz - vegy ka - csa

ti - ki pár-ját nem ta - lál - ja, ma - rad - jon ma ga - ba

Ju - lis - ká - nak nem ju - tott, nem ju - tott er - re meg - ha - ra - gu - dott

Ha még - egyszer jut - ta - tik, jut - ta - tik Ju - lis - ká - nak a - da - tik

5. Cin, cin gyűrű

Magyaregregy (Baranya)

Süics Ferencné
Weiminger Katalin (63)
Kertész, 1958. II.
Lej.: V.R.

AP 1891 j

$J = 120$

Cin cin gyűrű, Itt csörög, Itt pörög, itt adják elő.

Kanál gyűrű,
Hínel van az
Arany gyűrű?

Elmondta Süics Ferencné Magyaregregy, hatvanhárom éves.

2. sz. melléklet: Énekelt dallamok kottái

1. kotta: Huszárok, huszárok

AP 5385/a

8 (5) 4

SZERBÉNY (Baranya),
Papp András (63/64)
Budács, 1958.VIII.15.
/lej. magn-ról/

Rubato, ♩ = 84

Huszá-rok, hu-szá-rok,

Nyal-ka szép vité-zek,

A lelkem is ő-ről,

Ha re-d - tok né-zek.

T.f. 1965.

(Hegyet Hegyet)

Iskolában tanulta /nyilván csak a szöveget!/

V.o.: Kóderék

AP 5385/a - bel. - fel. 1965.X.29.
lej. (Dennai) X.VI. 19.

2. kotta: Uccu kislány

8.11.8.11 8 (5) 4

AP 14901 CSÁNYOSZERU Baranya

Samoni Péter /73/
Olavai, 1956.IV.29.
/lej. 1973.II./

$\text{♩} = 100-108$

II²: Uccu, kis-lány, ugorj üggyet,
2) -
Nő sajnáld a cipellődet, seje-ha.
(seje-ha. ← I²)
Ha el-sza-kad, ujjat vészek,
Mégis csak a ti-szük, seje-ha.

2.vsz.-át a gyűjtő unszólása ellenére sem volt hajlandó
magnóra énekelni /lásd a pusztafülűt tevalyról/.

3. kotta: A kémesi kertek alatt

15,
AP $\frac{6204}{h}$

1 ① 5

Kémes (Baranya m.)
Sashegyi József Dörner
Iráni, (35 d.)
Gy. Zentai János, 1961. F. 5
Gy. V. Endrey Ámoldta, 1970.

Tempo giusto $\text{♩} = 132$

1. A ké- mesi kertek alatt ihaj-tyuhaj-tyuhajtyu,
Sóprik a gya- log-ú-takat, ihaj-tyuhaj-tyuhajtyu
En e- csetem má- ram sóprik, ihaj-tyuhaj-tyuhajtyu,
Mert a bá- bam nincsen köztük, ihaj-tyuhaj-tyuhajtyu.

2. A kémesi kertek alatt, ihaj-tyuhaj-tyuhajtyu
Meglepett engem a hánmat, ihaj-tyuhaj-tyuhajtyu
De nem ám a kertek alatt " " "
Kedves bábam kánya alatt " " "

① Csak az első versszakban hangzik inkább a „b” helyett
② Nincs A'-síp, csak scambemondás

4. kotta: Kiskákicsi kanális (Kiss Géza: Ormányság 1937)

37

Giusto

Kis ká - ki - csi ka - ná - lis, El - ha - gyott a ba - bám is.
Ha el - ha - gyott, ha - gy - jon is, Mőg - é - lők én ma - gam is.

Piros alma csutája -
Sebős a babám szája.
Mőg kell annak gyógyulni,
Ha mőg akar csókolni.

Balázs József 69 éves Kákics 1926.

5. kotta: Erdők, mezők vadligetek

AP 11.456f. **III. 9.6.b** **KÁKICS Baranya**
S. Margit Péterné Lukács Zsuzsanna (89)
Alföldi Boross István, 1975. lej. Oléval

Parlando, poco rubato, ♩ = 104-102

1. Erdők, mezők, vad li - getők,
De sokat jár - tam be - ne - tők.
Ott jártam én a va - dák - kal,
Tur - bé - ke - lő ga - lam - bokkal.

2. Én Istenöm, rőndölj az állást,
Mőgunta már a bujkállást.
Zöld erdőbe a bujkállást,
Sík mezőbe a nagy futást!

6. kotta: Túlsó soron

7563

9
1 - b10

AF 1996/4 - előzetes

Stanics Mihály /sz. 1974/ volt pásztor
Olavai, 1992.IX.5., 1996.III.9.

Dálnyugátszék /Zaranya/

Túlsó soron esik az eső,
1996.III.9.-én így

Né menj arra {fiatalny,} eső,
1996.III.9.-én így
rózsán,

Előrszik a piszke széknyád,
1992-ben így

Mögve érte az édesanyád.
1996.III.9.-én így is

F.F:
/1996/

Mindkétkez a gyűjtő kérdésre jutott eszébe.

Endre-Vitézpusztán született, apja juhász volt. Ő is juhász, béres,
kenész és gulyás volt Dálnyugátszék pusztáján. 1996-ban vett házat és

IX. Bibliográfia

A Magyar Népzene Tára (szerk. Bartók Béla- Kodály Zoltán):

I. Gyermekjátékok. Sajtó alá rendezte: Kerényi György (Budapest 1951) Akadémiai Kiadó

- VI. Népdaltípusok 1. Sajtó alá rendezte Járdányi Pál és Olsvai Imre (Budapest 1966) Akadémiai Kiadó
- VII. Népdaltípusok 2. Járdányi Pál rendszerében szerkesztette: Olsvai Imre (Budapest 1973) Akadémiai Kiadó.

BÁNFI Rita: *Baranyai gyermekjátékok*, 2012.

BORSI Ferenc: *A népi citerajáték tanulmány*, Bessenyei György Tanárképző Főiskola 1996.március.

http://adattar.vmmi.org/cikkek/4582/letunk_1998.1-2_09_borsi_ferenc.pdf

DALLOS Nándor: *Nemes János hagyatéka: Hosszúhetényi népdalok és néphagyományok* Kézirat 3. lap, 1995.

http://baranyafolk.info/letoltes/szacd/DallosNandor_Nemes_Janos_hagyateka.pdf

DRAGONY Gábor: *Takács Józsefné Tatár Kiss Erzsébet citerás adatközlő játéktípusa* in.: Parlando, 2016/3.

https://www.parlando.hu/2016/2016-3/Dragony_Gabor-Takacs_Jozsefne.pdf

FÜZESI Endre-MÁNDOKI László: *Baranya népe* in.A Janus Pannonius Múzeum füzetek. 5. Pécs, 1963.

KIRCH Zoltán: *A sokszínű Baranya táncai I.*, Népművészet Ifjú Mestere dolgozat, 2011.

KISS Alfréd: *Tar István ormánsági cimbalmos játéka és tanítási módszere az alapfokú művészetoktatásban*, Nyíregyházi Főiskola, szakdolgozat, 2010.

KISS Géza: *Ormánság*. Gondolat kiadó Budapest, 1986.

ifj. KODOLÁNYI János: Baranya népe, in: *Baranya* (szerk. Kolta János), Baranya Megyei Idegenforgalmi Hivatal Kiadása, Pécs, 1958.

KÓSA László- FILEP Antal: *A magyar nép táji-történeti tagolódása* in. Néprajzi Tanulmányok. Budapest, 1975.

KÓSA László: *Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880-1920)* Debrecen, 1990.

KOVALCSIK Katalin: *Népi hárfák Magyarországon - Két hangszerkészítő mester.* Zenetudományi dolgozatok: 115-130, 1980.

LACZKÓ Mihály (Dr.): *A Magyarországon megtelepedett csángók.* Honismeret 25/2, 1997.

Magyar Népzenei Antológia III. Dunántúl, szerkesztette Olsvai Imre, Budapest, 1992. A szerkesztő munkatársai Rudasné Bajcsay Márta és Szőkéné Károlyi Annamária (Budapest, 2011).

Magyar Népzenei Antológia VII. Moldva és Bukovina, szerkesztette Domokos Mária, Németh István, Budapest, 2004.

NÉMETH Csilla: *Magyaregregyi lakodalmas*, A Magyaregregyi ugrós tanításának módszertana. MTF, szakdolgozat, 2008.

SÁROSI Bálint: *Hangszerek a magyar néphagyományban.* Planétás Kiadó, 1998.

TARI Lujza: Blasmusikkapellen in der ungarischen Folklore. In *Arbeitsberichte - Mitteilungen*, Nr. 3. Pannonische Forschungstelle Oberschützen, 1992.

TARI Lujza: Die volksmusikalische Praxis der ungarischen Blaskapellen, dargestellt anhand historischen Quellen aus dem 19. Jahrhundert. *Musica Pannonica* 1. Oberschützen-Budapest, 1991.

TARI Lujza: *Kodály Zoltán, a hangszeres népzene kutatója.* Balassi Kiadó Budapest 2001.

VÁRNAI Ferenc – GÁL György: *A nótaerdő – Zenés portré Takács Józsefné Tatár Kiss Erzsébetről*, 1989.

VÁRNAI Ferenc (Dr.): *Baranya megyei népzene gyűjtés*, Honismeret 33/3, 2005. június.

ZENTAI János: *Baranya megye magyar néprajzi csoportjai*, Ethnographia/ A Magyar Néprajzi Társaság értesítője, 89. évfolyam, Budapest, 1978.

Új-Pátria: *Vajszló-Bogádmindszent, Ormánsági népzene*, szerk. Agócs Gergely, Árendás Péter, Kelemen László, Pávai István. Budapest, 2001.